

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

Bakalářská práce

Karel Malimánek

Funkce vědomí v psychoanalýze a analytické psychologii

**Functions of Consciousness in Psychoanalysis and Analytical
Psychology**

Praha, 2014

Vedoucí práce: prof. PhDr. Vladimír Kebza, CSc.

Na tomto místě bych rád poděkoval prof. PhDr. Vladimíru Kebzovi, CSc. za poskytnutou důvěru, podporu a tvůrčí svobodu při výběru i zpracování nelehkého tématu.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 30.7.2014

.....

Karel Malimánek

Abstrakt

Cílem této práce je analýza nejdůležitějších funkcí vědomí ve vzájemném vztahu k nevědomí v psychoanalýze a analytické psychologii. Východiskem práce je topografický a strukturální model Sigmunda Freuda, jež umožňuje analyzovat funkce vědomí v celkovém kontextu a současně vzájemných vztazích s ostatními úrovněmi, respektive strukturami psychiky z psychoanalytického a psychodynamického hlediska. Následně se práce věnuje rozšíření a funkcionálnímu osamostatnění Ego v rámci strukturální teorie jako subjektu vědomí u egopsychologů Freudové, Hartmanna, Brunnera a dalších. Jedná se především o koncepty adaptačních a obranných funkcí Ego. Carl Gustav Jung a rozbor jeho plně emancipovaného Ego uzavírá teoretickou část. Návrh výzkumu se věnuje jednomu z obranných mechanismů Ego – vytěsnění.

Klíčová slova

psychoanalýza, vědomí, ego, adaptace, obranné mechanismy

Abstract

Analysis of the most important functions of consciousness, considering its relations with unconsciousness in psychoanalysis and analytical psychology, is the goal of this thesis. The sources of the thesis are the topographic and structural models of Sigmund Freud. These models enable analysing the functions of consciousness in the context of psyche structure from the psychoanalytical and psychodynamic point of view. Afterwards the thesis focuses on the extension and the functional autonomy of Ego within the structural subject theory known from authors like A. Freud, Hartmann, Brunner and others. These are the concepts of adaptation and Ego defensive functions especially. Carl Gustav Jung and his concept of the fully autonomous Ego is presented in the end of the theoretical part. The research project, that is being proposed in the very end of this thesis, deals with one of the Ego defense mechanisms – the repression.

Keywords

psychoanalysis, consciousness, ego, adaptation, defense mechanisms

Obsah

Seznam použitých zkratek	8
Úvod.....	9
1. Sigmund Freud.....	10
1.2 Vědomí v psychickém aparátu.....	10
1.2.1 Deskriptivní rovina	11
1.2.2 Dynamická rovina.....	11
1.2.3 Topografická rovina.....	14
1.2.4 Ekonomické hledisko.....	18
1.3 Strukturální model	22
1.3.1 Ego.....	22
1.3.2 Identifikace	24
1.3.3 Nadjá.....	25
1.3.4 Ego v klinické praxi.....	26
1.3.5 Současný pohled	26
1.4 Solmsovo rozšíření Freudovy teorie vědomí	27
2. Egopsychologie a autonomie Ega.....	29
2.1 Aparáty primární autonomie Ego	30
2.2 Sekundární autonomie Ego.....	30
2.3 Aparát sekundární autonomie Ego.....	31
2.4 Současné strukturální teorie.....	32
3. Obranné mechanismy Ego	34
3.1 Dělení obranných mechanismů.....	36
3.1.1 Primární obrany	37
3.1.2 Sekundární obrany	40
4. Carl Gustav Jung.....	43
5. Návrh výzkumu.....	45
5.1 Cíle výzkumu.....	45

5.2 Metody	47
5.3 Soubor	48
5.4 Design	48
5.5 Analýza výsledků	49
5.6 Diskuse	51
5.7 Závěr	53
Závěr	54
Seznam použité literatury	55

Seznam použitých zkratk

Vn – Vnímání

V – Vědomí

Pvd – Předvědomí

Nvd – Nevědomí

Úvod

Tato práce se věnuje funkcím vědomí v psychoanalýze a analytické psychologii. Obecně je známo, že tyto hlubinné směry zdůrazňují ve své teorii i praxi roli nevědomí, zatímco vědomí přisuzují až sekundární důležitost. Toto zkrácení a dílčí misinterpretace lze přisuzovat i značným kontroverzím vyvolaných některými spornými pasážemi psychoanalytické teorie. Tato často vyostřená polemika se zastánci priority vědomí bohužel skryla to podstatné, co bylo v rámci těchto hlubinných směrů napsáno k vědomí v rámci komplexu vztahů k nevědomí a dalším psychickým strukturám.

V této práci se pokouším z bohaté psychoanalytické literatury, počínaje zakladatelem psychoanalýzy Sigmundem Freudem, vybrat to důležité, co bylo k funkcím vědomí napsáno, a zároveň je uvést do vztahu k dalším konceptům současné psychoanalýzy a tam, kde je to možné, i kognitivní psychologie a neuropsychologie.

První část práce se týká nejkompexnější psychoanalytické teorii vědomí, kterou vytvořil už Sigmund Freud. Snažil jsem se ji zachytit na několika úrovních, které ač se částečně překrývají, vytváří nejplastičtější pohled na vědomí a jeho funkce, včetně aktuální Solmsovy rekapitulace.

Následuje rozbor revize Ega u egopsychologů, kteří přijali za svůj strukturální model, ovšem pozornost zaměřili na Ego a jeho autonomní funkce ve vztahu k vnějšímu světu. Adaptace pro ně znamená samostatně stojící funkční sílu individuálního vývoje Ego bez ohledu na „puzení pocházející z nevědomí“ (Freud, 2002b).

Ve třetí části se podrobně zabývám obrannými mechanismy, které poprvé odhalila a analyzovala dcera Sigmunda Freuda, Anna. V kapitole uvádím současný psychoanalytický pohled na defenzivní mechanismy postrádající fatalismus Sigmunda Freuda a jeho dcery a více se orientující na pozitivní adaptivní přínos, které nám obrany přináší.

Ve čtvrté části shrnuji pojetí Carla Gustava Junga, především s ohledem na jeho komplementární a rovnocenný vztah vědomí k nevědomí.

V návrhu výzkumu se věnuji asi nejznámějším obrannému mechanismu - vytěsnění.

1. Sigmund Freud

Pro pochopení funkcí vědomí v kontextu těchto dvou hlubinně – psychodynamických směrů psychologie se musíme vrátit až k zakladateli psychoanalýzy Sigmundu Freudovi a představit jeho pojetí, které se v průběhu jeho života vyvíjelo spolu s jeho klinickou praxí a zásadně ovlivnilo řady jeho následovníků. Podle Hartmanna (1964) můžeme jen těžko porozumět Freudovým myšlenkám bez hluboké znalosti cesty, která je provázela.

I když je psychoanalýza známá pro její koncepci nevědomí a její teorie se de facto konstituovala na základě odmítání definovat celek duševního pole vědomím, právě proto nemohla vědomí považovat za nepodstatný jev. Vědomí se stává součástí celku psychické aparátu a je mu přiřazena vlastní úloha, ne ovšem ta řídicí a rozhodující (Laplanche & Pontalis, 1990).

Vědomí je „obsah mysli, který si člověk dokáže vybavit“ (Hartl & Hartlová, 2010, s. 656). Proti této definici by Freud (1975a) nic nenamítal – vědomí pro něj znamenalo totéž, co pro vědu a každodenní zkušenost, nepokládal ho ovšem za esenciální vlastnost psychického života.

„Vědomí může být nikoli nejobecnějším charakteristickým rysem duševních pochodů, nýbrž pouze jejich zvláštní funkcí“ (Freud, 1999a, s. 22).

Vědomí má prchavou kvalitu a netvoří nepřetržitou řadu sekvencí, které jsou úplně samy o sobě (Freud, 1975a). Psychické je ze své podstaty nevědomé a v mnoha ohledech podobné přírodním procesům, ze kterých čerpáme své znalosti¹. Vědomí přirovnává Freud (1975b) podobně jako později jeho žák Jung ke světlu, které nás vyvádí z temnoty mentálních životů.

1.2 Vědomí v psychickém aparátu

Freud ve své práci *Nevědomí* (2002b) píše o nutnosti dívat se na psychické procesy skrze topické, dynamické a ekonomické hledisko. Já se podržím rozdělení autorů Edwardse a

---

¹ Freud věřil, že budoucí nálezy biologie přijdou s vysvětleními, které „rozmetají celou naši umělou stavbu hypotéz“ (Freud, 1999a, s. 51)

Jacobse (2003), kteří rozlišují 4 roviny pohledu Freuda na problematiku fungování psychiky: deskriptivní, dynamickou, topickou a ekonomickou.

V další části budou tyto jednotlivé úrovně zpracovány tak, aby byla problematika funkčnosti vědomí v jeho četných aspektech pokud možno zachycena v úplnosti tak, jak se vyskytuje ve Freudově díle. Dá se očekávat, že se jednotlivé roviny budou obsahově překrývat, rozlišení má tak spíše jen pomocnou a schematickou funkci.

1.2.1 Deskriptivní rovina

„Rozlišení psychična na vědomé a nevědomé je základním předpokladem psychoanalýzy“ (Freud, 1999b, s. 192).

Většina psychologické aktivity je nevědomá deskriptivně v tom smyslu, že je mimo aktivní uvědomování si (Edwards & Jacobs, 2003). Freud (2002b) přirovnal činnost vědomí ke smyslovým orgánům: stejně tak, jako si v aktuální moment uvědomujeme jen malou část podnětů z vnějšího světa, stejně tak si vědomí uvědomuje jen zlomek mentální aktivity. Baars (1997) ve svém článku *Na scéně vědomí* dospívá k podobnému zjištění.

Psychické procesy se obejdou bez vědomého zpracování, jako nevědomé existují nezávisle na něm. Vědomí nám nedává žádné kompletní, pravdivé a spolehlivé informace o primární neurální aktivitě, která zůstává nevědomá (Freud, 1954).

Vědomí je v tomto neurálním celku, který pracuje na kvantitativních základech, nositelem kvalit – rozmanitých pocitů, jejichž variabilita závisí na vztazích k okolnímu světu. Jako vědomé označuje vjemy, které přicházejí zvnějšku skrz smyslové orgány (smyslové vjemy), a toho, co přichází zevnitř (pocity libosti a nelibosti) (Freud, 1999b).

S problémem přechodu kvantity v kvalitu se budu zabývat v části o psychické ekonomii.

1.2.2 Dynamická rovina

Až do roku 1894 si Freud vystačil bez pojmu nevědomí. Až praktické zkušenosti se svými pacienty ho donutily změnit názor a ve svých *Studích o hysterii* z roku 1895 píše o nutnosti provést systematický výzkum nevědomí (Mijolla, 2005).

Freud (1954) nejprve píše o představách, které pocházejí z největších hlubin a vytváří jádro, okolo kterého se vytváří patologická duševní organizace. Na tyto představy se podle něj pacienti rozpomínají jen s těmi nejvyššími těžkostmi.

Podle Edwardse a Jacobse (2003) je vytěsnění, které za tímto zapomením a špatnou vybavností stojí, Freudem považováno za hlavní obranný mechanismus, jehož produkty mají dalekosáhlý vliv na vědomí.

Freud systematicky pojednal o problematice vytěsnění ve spisech *Vytěsnění a Nevědomí*.

Vytěsnění je pro Freuda (2002a) obranným mechanismem na pomezí útěku a odsouzení. Útěk nám zajišťuje obranu před vnějším nebezpečím, což v případě, že nám hrozí pudové hnutí, aplikovat nelze. V budoucnu, až bude ego dostatečně silné, připadá v úvahu odsouzení – zavrhuje úsudek.

Freud vychází z dlouholetých klinických zkušeností a pozorování především psychoneurotických onemocnění a jako podmínku vytěsnění stanovuje převahu pocitu nelibosti v případě uspokojení pudu nad slastí plynoucí z uspokojení pudu. Aby bylo možné bránit se pomocí vytěsnění, musí dosáhnout psychický aparát vyššího stupně organizovanosti a také schopnosti dělit psychické procesy na vědomé a nevědomé. V dřívějších stádiích vývoje tuto obrannou úlohu hrály obrácení v opak a obrácení proti vlastní osobě. „Jeho podstata spočívá jen v odmítání a udržování vně sféry vědomého“ (Freud, 2002a, s. 222). Předpokládá vysokou korelaci mezi vytěsněným a nevědomím, ovšem ne totožnost, jak mu někdy bývá mylně připisována.

Pud se nikdy nestane objektem bezprostředního vnímání vědomí, je to jediné představa, jež tento pud reprezentuje. Pud může být vyjádřen jediné představou a afektem, který se k představě bezprostředně váže. Zde je důležité vymezit rozdíl mezi představou a afektem. Představy jsou obsazeními konkrétních individuálních paměťových stop, zatímco afekty a pocity odpovídají dynamickým pochodům, jež si žádají odvedení z psychického aparátu ven, přičemž jejich poslední projevy ve sféře vědomí jsou vnímány a pocíťovány jako pocity. Tento afekt se od představy odpoutává a je vědomí znám jako pocit různorodých kvalit, ve který se přeměňuje. Afekt a představa dále ovšem nesledují stejné cesty a rozdvíhají se. Důkazem pro tento fakt je v klinické praxi často pozorovaná mezerovitost v prožívání, a nejsou to jen chybné úkony a sny u zdravých lidí, ale především symptomy, nutkavé projevy a bludná přesvědčení u nemocných (Freud, 2002b).

Freud (2002a) rozlišuje dva základní druhy vytěsnění:

1. **Primární vytěsnění:** mentální reprezentaci pudu je odepřen přístup do vědomí, je v nevědomí uchována v nezměněné podobě a pud se na ní dále váže.
2. **Sekundární vytěsnění:** postihuje „potomky“ (Freud, 2002b, s. 239) této vytěsněné reprezentace, tedy ty mentální reprezentace, které se dostaly do asociativního spojení s původní primární představou. Jejich osud je podobný jako v případě primárního vytěsnění.

Zajímavé z hlediska psychoterapie je Freudova poznámka o tom, že reprezentace pudu se vyvíjí daleko silněji v případech, kdy je mentální reprezentace pudu mimo vědomí, „bují v temnotách“ (Freud, 2002a, s. 223) a vytváří klamnou představu o síle pudů, které pak člověka (neurotika) děsí. Nashromážděná energie v důsledku odepření uspokojení se rozvíjí v příslušných fantaziích, jež se zobrazují ve snech, fobiích a dalších fantazijních výtvořech.

Freud (2002a) připisoval vytěsnění zásadní vliv především z dynamického hlediska. Podle něho totiž není vytěsnění procesem, který by proběhl jednou a pak se stal trvalým konstitučním faktorem psychiky, naopak, vytěsnění vyžaduje neustálé vynakládání psychické energie. V případě, že by toto proudění energie ustalo, bylo by nutné tento proces opakovat. Zachování vytěsněného předpokládá trvalé vynakládání sil a jeho zrušení znamená energetickou úsporu.

Mechanismus vytěsnění spočívá v odnětí obsazení energií zakázanému hnutí a jeho mentální reprezentaci, tato nově nabytá energie je následně využita k **protiobsazení** (udržování v nevědomí) a tvorbě náhražek v podobě symptomů a kompromisních řešení.

Vytěsněná představa je nabitá určitým kvantem afektu, který se uvolňuje z tohoto spojení a sleduje vlastní osud. Afektem Freud rozumí kvantitativní faktor reprezentace a popisuje 3 možnosti jeho osudu:

1. Je zcela potlačen.
2. Změněn v kvalitativně zabarvený afekt (pocit).
3. Přeměněn v úzkost.

Vytěsněné se přesto do vědomí vrací (**návrat vytěsněného**) – vytváří symptomy a náhražky (Freud, 2002b). Existuje cenzura fungující v psychickém aparátu na úrovni systémů Pvd a V, přes které se vytěsněné dostává do vědomí ve zkomolené podobě, aby bylo vůbec pro vědomí přijatelné, přesto si drží řadu rysů charakteristických pro povahu vytěsněného.

Dynamický příklad vytěsnění u nutkavé neurózy

Freud (2002a) ve svém spise *Nevědomí* ilustrativně popisuje příklad dynamického vytěsnění u nutkavé neurózy. Já se ho podržím a současně nabídnu pohled současného německého psychoanalytika Mentzose (2012), který se psychodynamikou skupiny poruch známých jako obsese také zabýval.

Freud tvrdí, že u nutkavé neurózy podléhá vytěsnění nepřátelský impulz vůči milované osobě. Na základě své vývojové teorie tvrdí, že jde o regresi na problematické a v nějakém ohledu nepřekonané anální stádium vývoje, kdy sadistické agresivní snahy nastoupily na místo snah něžných, aby byly posléze vytěsněny. Tyto sadistické pohnutky jsou tedy odmítnuty, obsah představy vytěsněn a afekt mizí, alespoň v počátku. Ovšem přistupuje tu náhražka prostřednictvím určité proměny Já – vystupňování svědomitosti. Všimněme si, že tu byla vytvořena reakce zesílením protikladu². Ovšem tato ambivalence ve vztahu k druhému je také potom místem, na kterém se vytěsněnému daří návrat. Zmizelý afekt se mění v indiferentní sociální úzkost, strach z trestů svědomí, silné výčitky.

Mentzos (2012) se na problematiku nutkavé (obsesivní neurózy) jako u dalších poruch dívá komplexněji jako výsledek kompromisní formy mezi uspokojením impulzů, které jsou zakázané, a obranou proti těmto impulzům. Výsledek této práce určuje charakter dané osoby. V tomto ohledu navazuje na Reicha a jeho *Character Analysis* (1990).

V tom, jak se člověk chová, mohou převažovat obě strany konfliktu – impulz (touha být sprostý), nebo spíše častěji obrana (čistotnost, pedanterie) (Mentzos, 2012). Pro Freuda je pro vědomí „cizí nejen psychicky vytěsněné, nýbrž také část hnutí ovládajících naše Já, tedy nejsilnější funkční protiklad vytěsněného (Freud, 2002a, s. 253), proto jsou i tyto obranné nutkavé činnosti považovány něco cizího v duševním životě obsesivního jedince, něco, co ho nutí vyhledat odbornou pomoc.

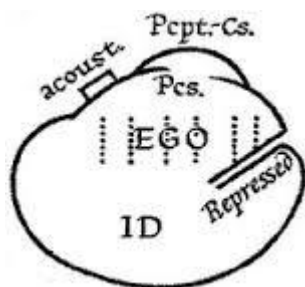
1.2.3 Topografická rovina

Freud rozlišuje 3 interagující systémy: vědomí spojené s vnímáním Vn - V, předvědomí Pvd a vytěsněné a nevědomé Nvd (Edwards & Jacobs, 2003).

---

² Příklad mytí rukou na znamení nevinu (Mentzos, 2012)

Vn - V (Pcpt. – Cs. na obr. 1) obsahuje dvě vrstvy: vnější protiexcitační, která redukuje nadměrné podráždění zvenčí, a druhá za ní představuje přijímající hladinu podráždění v systému Vn – V (Laplanche & Pontalis, 1990).

Obrázek 1 *Strukturální model* (Freud, 1923)

Celkový systém označuje jako Vn – V a přiřazuje mu prostorové (topické) umístění na hranicích mezi vnitřním a vnějším světem, obrácen čelem k vnějšímu světu s úkolem chránit ostatní psychické systémy (Mijolla, 2002).

Vědomí představuje povrch psychického aparátu, funkcionálně je bezprostředně spojen s vnějším světem. Používá pro něj označení „vnímající povrch“ a jako vědomé označuje všechny vjemy, které přichází zvenčí (smyslové vjemy) a to, co přichází zevnitř, tedy pocity a city (Freud, 1999b).

Jak už bylo řečeno výše, vědomí je pro Freuda „smyslovým orgánem pro vnímání kvalit“ (Freud, 1998a, s. 601). Za objekty takového vnímání Freud (1999b) považuje pocitové vjemy probíhající v nejrůznější hlubokých vrstvách psychického aparátu. Jsou elementárnější než vjemy přicházející zvenčí, což dokládají stavy porušeného vědomí. Tyto pocity mohou přicházet z různých míst současně a mít přitom protikladné kvality.

Od počátku považoval Freud (1998a) vnímání a vědomí jako nerozlučitelně spojené procesy, které konstituoval v samostatnou strukturu Vn – V.

Systém V si představuje podobně jako systém Vn - oba tyto systémy jsou přístupny vzruchům kvalitativního původu s predispozicí nezachovávat stopu změn. Systém Vn je obrácen k vnějšímu světu a sám je objektem vnímání smyslového orgánu V.

System V zpracovává vzruchy vyvolané kvalitami a je přitom neschopný toto podráždění uchovat, tudíž je bez paměti. Sled instancí je zachován i v případě systému $V_n - V$. Vzruchy proudí do V dvěma cestami:

1. **Z vnějšího světa prostřednictvím systému V_n :** jako smyslový orgán systémů V_n přijímá kvalitativně podmíněný vzruch a ještě předtím, než ho přijme V, prochází částečnou úpravou.
2. **Z nitra samotného aparátu:** aparát sám o sobě funguje na kvantitativních pochodech nárůstu a úbytku napětí, tyto změny jsou zachyceny vědomím a následně pocíťovány jako kvalitativní pocity na škále slast – nelibost.

Myšlenku o neschopnosti systému $V_n - V$ uchovávat stopu změn Freud (2002a) rozvádí ve spise *Mimo princip slasti*. Systém $V_n - V$ neobsahuje trvalé stopy po podráždění z důvodu omezeného kapacity (systém $V_n - V$ neustále přijímá nové informace). V systému V se tedy může nějaký proces stát vědomým, nezanechá však po sobě žádnou trvalou stopu. Všechny stopy, o které se opírá vzpomínka, vznikají při rozšíření podráždění do nejbližších systémů pod povrchem $V_n - V$.

Je rozdíl mezi typy informací, který tento systém přijímá. Podráždění přicházející z vnějšího světa působí jen v omezeném měřítku (selektivní výběr informací), zatímco podráždění vycházející z hlubších intrapsychických vrstev, se přenáší přímo a v nezmenšené míře tím, že určité rysy jeho průběhu vytvářejí řadu slastných a nelibých pocitů. Dráždivé podněty přicházející zevnitř jsou kvůli svým charakteristickým kvalitativním rysům vůči způsobu práce systému adekvátnější než dráždivé podněty proudící z vnějšího světa. Důkazem tohoto tvrzení je převládání pocitů slasti a nelibosti probíhajících v nitru aparátu, a dále to, že pokud se nelibost zvýší, mění se chování ve směru snížení nelibosti (Freud, 2002a).

Pvd (Pcs. na obr. 1)

Ve spise *Nevědomí* popisuje Freud (2002b) předvědomí jako vědomou zkušenost. Systému V poskytuje přístup k nevědomým procesům a obsahům, ovšem za předpokladu, že byly transformovány a prošly oběma cenzurami na úrovni Pvd a V.

Procesy probíhající v Pvd se snaží zabrzdit volné plynutí energie z obsazených představ na objekty, o něž usiluje systém Nvd. Původní představa si tedy podrží většinu obsazení a jen u malé části energie dojde k posunutí na objekty.

Ovšem v takové míře, v jaké probíhá zahuštění a posunutí v primárním procesu, je zde vyloučeno. Další úkolem tohoto systému je spojovat obsahy představ, aby mohlo dojít k vzájemné komunikaci, časové rozvržení těchto představ, zavádění cenzur a testování reality na základě principu reality. Vychází z něho vědomá paměť. Obsah systému Pvd nebo V vychází zčásti z pudového života (prostředkovatelem je Nvd) a zčásti z vjemů. Procesy probíhající v Pvd mají malý vliv na to, co se odehrává v Nvd, ovšem psychoanalytická léčba stojí na ovlivňování Nvd ze strany V a Pvd a výsledky ukazují, že takové ovlivňování, ačkoli je namáhavé, není nemožné. Pvd je tedy ochrannou bariérou mezi Nvd a vědomím. Pvd dále ovládá přístup k volní motilitě a rozhoduje o vyslání obsazovací energie (například pozornost) (Freud, 2002b).

Nvd (Id na obr. 1)

Obsahuje mentální reprezentace pudů, tedy hnutí vyjadřujících přání. Tato hnutí koexistují vedle sebe, aniž by se navzájem potírala, neodporují si, v tomto systému neexistuje negace, hnutí se v případě potřeby slučují nebo vytvářejí kompromis. Existují tu více či méně obsazené představy. Procesy, které v tomto systému probíhají, jsou naprosto nezávislé na čase, průběhem času se nemění. Vztah k času je funkcí systému vědomí. Procesy v Nvd neberou ohled na realitu, podřízeny jsou pouze principu slasti (Freud, 1999b).

Freud (1998a) narýsoval dělicí linii v nevědomých fenoménech, mezi latentními nevědomým schopným uvědomění v jakýkoli moment a vytěsněným nevědomým nepřístupným vědomí. To ho vedlo k diferenciaci nevědomého systému od předvědomého, odříznutého od vědomí cenzurou, ale také kontrolující přístup do vědomí. Předvědomí a vědomí si jsou, jak bylo řečeno výše, tedy velmi blízké: oběma vládne sekundární proces a oba mají k dispozici část psychické energie.

„Bezrozpornost, prvotní pochod (pohyblivost obsazení), bezčasovost a nahrazení vnější reality realitou psychickou jsou těmi charakteristickými rysy, od nichž smíme očekávat, že je nalezneme u pochodů patřících k systému Nvd“ (Freud, 2002b, s. 249).

Nevědomé procesy můžeme dle Freuda (1998a) pozorovat v případě snění a neuróz, kdy jsou procesy vyššího systému Pvd prostřednictvím regrese vráceny na archaičtější stupeň. Samy jsou nepoznatelné a neschopné autonomní existence, protože procesy Pvd mají přístup jak k vědomí, tak motilitě. Sám o sobě tedy systém Nvd nemůže vykonat žádnou svalovou akci mimo reflexivních pohybů, ostatní účelnější pohyby řídí Pvd.

Topický model je ospravedlněný v tom, že pokud chtějí vzruchy dospět k vědomí, musí projít postupně těmito třemi instancemi, což dokládá působení snové cenzury na dokončený produkt. „Nevědomé je v nejvlastnějším smyslu reálným psychickým, ve své vnitřní povaze je nám stejně neznámé jako realita vnějšího světa, a daty vědomí je nám dáno právě tak nedokonale jako vnější svět údaji našich smyslových orgánů.“ (Freud, 1998a, s. 598)

1.2.4 Ekonomické hledisko

Konceptualizuje způsob, jakým probíhá v jednotlivých systémech excitace, jak je přenášena a transformována energie mezi jednotlivými systémy (Edwards & Jacobs, 2003).

Neurální systém

V *Projekt pro vědeckou psychologii* Freud (1950) předpokládá, že existují dva základní prvky a k nim přiřazené typy fungování psychického dění. Tyto prvky tvoří základní jednotky struktury, jsou to materiální částičky, neurony, z nichž je psychický aparát utvořen a vytváří komplexní síť. Touto neuronovou sítí proudí energie nebo kvantita známá jako **Q**. Řídícím principem tohoto modelu je ‘neuronová inertnost’, nepohyblivost podléhající **principu konstantnosti** - tendenci aparátu zbavit se energie nebo vybití napětí, přičemž napětí je identifikováno jako nahromaděná energie. Tyto typy neuronů jsou odlišeny na základě jejich schopnosti utvářet reflexní nebo paměťové stopy.

Neurony ϕ

Jsou propustné, slouží vnímání, nechávají kvantitu Q procházet bez jakékoli bariéry, po podráždění jsou ve stejném stavu jako před tímto podrážděním. Vytváří *system ϕ* , který je obrácen směrem k vnějšímu světu a jehož úkolem je vybití kvantitu Q tak rychle, jak energie Q proniká do neuronů ϕ .

Neurony ψ

Jsou nepropustné, kvantita Q prochází pouze částečně a s obtížemi, neurony mají bariéry, po podráždění jsou tyto neurony v jiném stavu, takže poskytují možnost představové paměti. Vytváří *system ψ* , který není v kontaktu s vnějším světem a přijímá pouze energii Q od ϕ neuronů a buněčných částí uvnitř těla.

Problém kvality, tedy vědomí, se dá formulovat otázkou: kde se kvality, které tvoří vědomé prožívání, tvoří? Podle Freuda jsou city kvalitami rozdílnými ve své rozmanitosti, jejichž rozdílnost však nezávisí na vztazích k okolnímu světu, ani na činnosti systémů ϕ a ψ .

Freud předpokládá třetí typ **neuronů ω** . Ty jsou podle něj excitovány spolu s vnímáním, ale ne spolu s paměťovou reprodukcí. Pokud jsou excitovány, jejich stav dává vznik rozdílným kvalitám, tudíž vědomým pocitům. Tyto neurony nejsou schopny přijímat energii Q, ovšem doba, po kterou jsou tyto neurony excitovány a naplněny minimem energie Q je základním principem fungování vědomí. Plnění neuronů ω pochází ze systému ψ , vztah se systémem ϕ Freud nepřipouští. Nelibost v aparátu je spojena s nárůstem energie Q a nelibost je pocit zaznamenaný systémem ω , když probíhá nárůst napětí v systému ψ . A naopak, slast je pocitem zaznamenaný systémem ω , když dojde k vybití této energie ze systému ψ .

Freud se v této práci pokusil zařadit vědomí do struktury kvantitativní psychologie, přesto si byl vědom faktu, že „žádný pokus nemůže být schopen objasnit, jak může excitační proces neuronů ω spolu s nimi přinášet vědomí“ (Freud, 1950, s. 311)

Funkci neuronů ω opravil Freud (1954) v dopise Fliessovi ze dne 1. února 1896. ω neurony zde postavil mezi neurony ϕ a ψ .

Neurony se mohou navzájem ovlivňovat třemi způsoby:

1. přenášejí kvantitu z jednoho na druhý.
2. přenášejí kvalitu z jednoho na druhý.
3. mají vzájemně excitační efekt v souladu s určitými pravidly. ω neurony jsou neurony z řad ψ neuronů, které jsou schopny jen velmi nízké kvantitativní katexe. ϕ neurony přenášejí kvality na ω neurony a ty nepřenáší kvantitu ani kvalitu na ψ neurony, ale excitují je, což poukazuje na volnou energii v systému ψ .

Percepční proces tak může zahrnovat vědomí a může produkovat další psychické efekty po tom, co se stane vědomým. „Procesy v systému ψ mohou být samy o sobě nevědomými a teprve následně získat sekundární, uměle vytvořené vědomí díky spojení s procesy vybití a vnímání“ (Freud, 1954, s. 388)

Smith (1999) se domnívá, že Freud rozuměl této blízkosti vědomí k vnímání jako sledu neinterpretovaných nezpracovaných počitků, které jsou následně podrobeny kognitivním

procesů, které se zapíší do systému Pvd jako interpretovaná sensorická zkušenost, a teprve ta je schopná přístupu do systému V. Freud se snažil vyřešit problém kvality hypotézou vědomých sensorických kvalit, jež přenášena prostřednictvím neurálních period.

V současné době badatelé Crich a Koch pracují na teorii neurofyziologického základu vědomí jako synchronizovaného neurálního oscilování, což Freud (1950) anticipoval už ve svém *Projektu pro vědeckou psychologii*.

Primární a sekundární proces

V ekonomickém náhledu na problematiku vědomí se posuneme k přenosům energie mezi systémy (viz topografické hledisko). Začneme popisem duševní ekonomie u primitivního psychického aparátu, jak ho podal Freud (1999a) ve své práci *Mimo princip slasti*.

Tento aparát od počátku (fylogeneticky) usiloval, aby vydržel co nejdelší dobu bez podráždění, prvotní strukturu psychického aparátu Freud označuje jako reflexivní. Tento aparát sváděl jakýkoli senzibilní vzruch, který k němu dospěl, motorickou cestou. Rozvoj tohoto primitivního aparátu přišel až s životně důležitými tělesnými potřebami, u kterých aparát musel hledat cestu k jejich uspokojování ve vnějším světě. Vzruch vyvolaný vnitřní potřebou, například hladem, bude dítětem sveden do motility v podobě křičení a kopání. Ke změně stavu může dojít jedině tehdy, když u dítěte dojde ke zkušenosti prožitku uspokojení; až tento prožitek totiž likviduje původní podráždění, které má jinak sklon přetrvávat.

V okamžiku uspokojení se utváří paměťová stopa (vzpomínkový obraz), která se asociačně spojí s vyvolávající potřebou. Příště se tato potřeba vybaví i s konkrétní vzpomínkou na dané uspokojení s cílem znovu obnovit situaci onoho prvního uspokojení. Takové hnutí je pro Freuda (1998) **splněným přáním**. Splněné přání je pro něj výchozím principem tvorby snu, aplikuje ho ve své práci *Výklad snů*.

Samotný proces vyvolání vjemu je splněným přáním, a nejkratší cestou k jeho splnění je plné obsazení (**katexe**³) vjemu. Extrémní podobou tohoto procesu jsou halucinace.

„Cílem primárního procesu je dosáhnout vjemové identity, to znamená opakování onoho vjemu, který je spjat s ukojením dané potřeby (Freud, 1998a, s. 557).

---

³ „Katexe je vyjádřením kvantity energie, obsazující každou objektivní reprezentaci nebo duševní strukturu“ (Rycroft, 1993, str. 76).

Až postupně se v aparátu vytváří účelnější a realističtější metoda neiluzorního uspokojování přání. Aby se totiž toto vnitřní obsazení stalo ekvivalentem vnějšího obsazení, musely by být halucinace dále udržovány, což se děje jen v těžkých případech halucinatorních psychóz. Aby mohl organismus dosáhnout realistického uspokojení potřeb, které by nebylo fixováno na vzpomínkový obraz uspokojení, je nutné hledat cesty k testování reality. Tento proces je pro Freuda sekundární a spočívá ve volní kontrole a odkladu uspokojení, představuje však pouhou okliku ke splnění přání. Samo myšlení je pro Freuda ontogeneticky vyšší forma halucinovaného přání, protože přání je základní hybnou jednotkou psychického aparátu. Sen je příkladem primárního procesu splnění přání, je „kusem překonaného infantilního duševního života“ (Freud, 1998a, s. 558).

Cílem psychického aparátu je dosáhnout slasti, akumulování vzruchů (napětí) v aparátu je pociťováno jako nelibost, která uvádí aparát do pohybu (přání), snaží se toto napětí odstranit – docílit úplné redukce vzruchů, která je teprve poté pociťována jako slast (Freud, 1998a).

System Nvd se celkově řídí primárním procesem, jehož jediným cílem je splnění přání. Jeho silou jsou přáním podněcená hnutí. Primární proces se projevuje prostřednictvím procesů **posunutí** a **zhuštění**. Prostřednictvím procesu posunutí určitá představa předává své obsazení jiné představě, zatímco proces zahuštění sjednává pro určitou představu obsazení několika dalších představ. V systému Pvd a V naopak vládne sekundární proces (Freud, 2002b).

Protějškem k primárnímu prožitku uspokojení je pro Freuda (1999a) vnější prožitek úleku. Pokud na primitivní Freudův aparát působí podnět, který je spojen s bolestivým vzruchem, budou následovat intenzivní motorické pohyby, dokud se aparát tohoto vjemu a s ním spojené bolesti nezbaví. Pokud v budoucnosti nabude tento vjem opět aktuálnosti, motorický pohyb útěku se bude pohybovat, dokud vjem nezmizí. Nezůstane tu ovšem žádná tendence, aby tento vjem bolesti byl halucinačně nebo jinak obsazen.

Tento proces se nazývá **vytěsnění** (viz dynamická rovina). V primárním aparátu zůstane tendence tento vzpomínkový obraz opustit natrvalo, protože je zdrojem nelibosti.

Podle Mijolly (2005) **je primární proces** přímo řízen pudy a principem slasti, aktualizuje nerušené a volné plynutí libida. Je řízen k volnému vybití kvantit excitace.

Sekundární proces předpokládá vázání této psychické energie (libida) na objekty, intervenuje jako kontrolní a regulační systém ve službách principu reality. Snaží se inhibovat

snahy primárního procesu o celkové vybití. Celkově je psychický život celkově regulován ekvilibriem mezi těmito dvěma typy procesů, které varíují napříč subjekty i jednotlivými okamžiky v životě. Jde o komplementární procesy.

1.3 Strukturální model

Fonagy (2005) se domnívá, že postupně Freud začal na základě nových klinických zkušeností shledávat topografický model zjednodušujícím, protože nedokázal vysvětlit takové fenomény jako nesexuální pudy, pocity viny a nevědomé impulzy. Podle Mitchella a Blackové (1999) klinické zkušenosti dovedly Freuda k hypotéze, že nevědomá přání jsou v konfliktu s obranami, nikoli s V a Pvd. Obrany nemohou být skutečně vědomé a tím nezapadají do topografického modelu⁴. Dalším dosud neprobádaným procesem, který Freud v nevědomí našel, byly pocity viny a trestání sebe sama. Musel tak přiznat fakt, že nevědomí obsahuje nejen zakázaná přání, ale i obrany proti nim, sebeobviňování a trestání.

Fonagy (2005) píše, Id se shoduje s jeho pojetím Nvd, o kterém jsem pojednal výše. Na následujících stranách se tak budu věnovat pouze instancím Já a Nadjá, které mají k vědomí úzký vztah. Freud se s problematikou struktury vyrovnává ve svém spise *Já a Ono* (1999b).

1.3.1 Ego

Mijolla (2005) píše, že už ve svých raných pracích viděl Freud těsné spojení mezi vědomím a Ego⁵, i když i v něm spatřoval jistou část nevědomou.

Freud (1999b) sám ve spise *Já a Ono* píše, že na Já je závislé vědomí.

Funkce **Já (Ego)**:

1. vytváří souvislou organizaci duševních pochodů.
2. ovládá motilitu těla, což v praxi znamená svádění vzruchů do vnějšího světa.
3. provádí snovou cenzuru.
4. vychází od něj vytěšňující akty, čímž mají být určité duševní tendence vyloučeny z vědomí a obecně způsobů uplatnění.

---

⁴ Na obr. 1 v části Topografická rovina je sjednocený strukturální i topografický model

⁵ Pojmy Ego a Já nesou stejný význam

5. Já díky vztahu k systému Vn – V vytváří časovou posloupnost událostí a podrobuje psychické procesy testování reality. „Vřazením myšlenkových procesů dosahuje odkladu motorického vybití a ovládá přístupy k motilitě“ (Freud, 1999b, s. 223).

V analýze Freud rozpoznal zdroje odporu pacienta, který se má zabývat vytěsněným. Tento odpor vychází z jeho Já a psychoanalýza si vytyčila za úkol tento odpor likvidovat. Je to problematické v tom, že sám pacient neumí tento odpor pojmenovat, projevuje se tím, že mu vážnou asociace, když se k vytěsněnému blíží. Z toho Freud usuzuje, že v samotném Já je to, co se chová jako nevědomé a přitom se projevuje intenzivními účinky. Je tu protiklad mezi vnitřně souvislým Já a vytěsněným, které se od Já odštěpilo, ale definitivní rozdíl mezi vědomím a nevědomím stanovit nelze (Freud, 1999b).

Vrátíme-li se k obrázku, který jsem vložil do části o topografickém modelu, individuum pro Freuda představuje psychické Nvd⁶, nepoznané a nevědomé, až následně k němu přiléhá Já, které se vyvinulo ze systému Vn. „Je částí sféry Ono, změněnou přímým vlivem zevního světa, jak ho zprostředkuje systém Vn – V, a představuje jakési pokračování povrchové diferenciací“ (Freud, 1999b, s. 201).

Vnímání zastupuje ve vztahu k Já tu samou funkci, jako pud pro Ono, je jeho výrazovým prostředkem a snaží se nahradit princip slasti (primární proces), který vládne Nvd, principem reality (sekundární proces), který vládne vnějšímu světu.

„Já je především tělesné, nejenomže je jsoucnem povrchovým, ale je dokonce projekcí určitého povrchu“ (Freud, 1999b, s. 201) Na tuto myšlenku navázal Anzieu (1989) svým konceptem skin-ega (kožního ega).

Freud (1999b) dále tvrdí, že Já nemá vlastní energetické prostředky k tomu krotit Ono, nevyužívá pouze jeho uvolněné energetické obsazení, přirovnává ho k jezdcí, který má krotit sílu koně vypůjčenými silami.

Tato posouvatelná energii, která se uplatňuje v Já i Ono, pochází z vlastní libidinózní energetické zásoby, která má nesexualizovanou povahu, ale přesto slouží principu slasti s cílem předejít hromadění zahrazené energie a usnadňovat svod. Tuto přesuvnou energii označuje také jako sublimovanou, čímž jí přisuzuje vyšší hodnotu. Slouží k vytváření jednoty,

---

⁶ Pojmy Ono, Id, Nvd nesou stejný význam

kteřou se „vyznačuje lidské Já“ (Freud, 1999b, s. 216). I myšlenky čerpají sílu právě z této sublimované energie.

Těsně po narození je celé libido nashromážděno v Ono, zatímco Já se postupně a pomalu vytváří a je slabé. Z tohoto rezervoáru libida Ono vysílá objektní obsazení do vnějšího světa, které eroticky obsazuje objekty. Já sílí právě na úkor těchto erotických obsazení tím, že se snaží tohoto objektního libida zmocnit a stát se samo objektem lásky pro Ono. Tato forma narcismu je sekundární, odnímá objektům libido a teprve sekundárně ho přenáší na sebe.

Primárním narcismem rozumíme stav, kdy je celé libido soustředěno v Id, a tím i v totalitě osobnosti. Já tedy sílí tak, že sekundárně stahuje objektní libidinózní obsazení z objektů. Jejich libido je tím staženo do Já a způsobuje jáskou změnu, ke které dochází prostřednictvím procesu **identifikace**. Tato proměna samozřejmě způsobuje odklon od původu tohoto libida – jeho desexualizaci (Freud, 1999b).

1.3.2 Identifikace

Pokud se jedinec má, chce nebo musí vzdát sexuálního objektu, nastupuje taková změna Já, kterou lze charakterizovat jako „znovuvytvoření příslušného objektu uvnitř tohoto Já“ (Freud, 1999b, s. 203). Vyslovuje domněnku, že regrese k orální fázi je podmínkou, za které se Ono vzdá svých objektů a volného plynutí libida.

Tento proces přisuzuje Freud hlavně raným vývojovým fázím, ovšem tvrdí, že povaha Já je vlastně souborem a usazováním těch objektních obsazení, kterých se jedinec vzdal nebo musel vzdát a dalo by se archeologicky dopátrat jejich historický původ (Freud, 1999b). Lacan (2002) o identifikaci hovoří jako o obecně lidském procesu identity, který se ustavuje v nejranějším dětství a dále pokračuje po celý život.

V tom, jak a v jakém rozsahu je konkrétní osoba přístupná identifikaci, připouští Freud (1999b) i dědičné faktory. Já přijímá rysy objektu, samo sebe staví před Ono jako objekt lásky a snaží se tuto ztrátu katexe nahradit tím, že se objektu připodobní.

Problematická je situace, kdy se dílčí identifikace množí a střetávají se svými neslučitelnými charaktery a zájmy. Může dojít k rozštěpení osobnosti s tím, že se jednotlivé identifikace uzavřou navzájem odpory a nemají tak k sobě přístup. To je případ psychodynamiky

mnohočetné poruchy osobnosti, kdy na sebe jednotlivé identifikace strhávají pozornost systému Vn- V.

Účinky nejranějších identifikací vytváří charakterové jádro osobnosti, jsou trvalé a obecné.

1.3.3 Nadjá

Další instancí, kterou Freud vydělil z Já, není v takové míře subjektem vědomí jako Já. Vznik Nadjá přičítá Freud (1999b) první a nejvýznamnější identifikaci jednotlivce. Podává příklad vzniku této instance u muže.

U něho nejprve dochází k objektnímu obsazení matky, otec se zmocňuje na základě identifikace. Tyto vztahy koexistují bez větších problémů vedle sebe. Zesílené sexuální impulzy, které se vztahují na matku a uvědomění, že otec je hlavní překážkou splnění těchto tužeb, vedou ke vzniku oidipovského konfliktu. Od této chvíle jsou pocity syna k otci ambivalentní. V tomto pro psychoanalýzu zásadním vývojovém bodu se musí chlapec vzdát objektního obsazení matky tím, že se s ní identifikuje, nebo naopak zesílí identifikaci s otcem. Pokud vše proběhne v pořádku, chlapec si uchová něžné vztahy k matce (a tím i ženám obecně) a upevní se jeho mužství. Obdobně u děvčete může oidipální fáze vyústit k silnější identifikaci s matkou, která ustálí její ženskou povahu, nebo naopak identifikaci s otcem, jež povede k problematickému hledání identity.

Komplikace způsobuje univerzální bisexualita dítěte, v případě chlapce tedy jde nejen o ambivalentní postoj k otci a vztah něžné objektní volby k matce, ale projevuje i submisivní a něžný vztah k otci a nepřátelský k matce. V jakém poměru obě tendence vyvstanou, je otázka intersubjektivní variability a genetických predispozicí.

V oidipovské periodě vývoje se tak ustavuje pomocí identifikace Nadjá, které nemá pouhou deskriptivní funkci. Vystupuje v roli energického reaktivního výtvaru, který se snaží bojovat proti objektním volbám vycházejících z Ono.

„Jáský ideál je dědicem oidipovského komplexu, a tudíž výrazem nejmocnějšího hnutí a nejzávažnějších libidinózních osudů oblasti Ono“ (Freud, 1999b, s. 208). Napětí mezi nároky této instance a výkony Já prožíváme jako pocity viny. Zatímco v pozdějších letech vývoje je Já proti identifikačním vlivům odolnější, první identifikace proběhla v době, kdy Já bylo slabé

a neschopné odporu - zůstává dědicem oidipovského konfliktu. Po celý život si uchovává naše Nadjá charakter stavění se do opozice vůči Já, toto původní závislé Já mu dalo vzniknout a zralé Já místo rodičovským figurám naslouchá hlasu svého Nadjá.

Co je ovšem důležité a bylo zmíněno v úvodu této pasáže o Nadjá, je to, že k vědomí má tato instance dál než Já i se svými nevědomými obranami. Nadjá proto, že je plodem oidipovského konfliktu, má velmi blízko k rudimentárnímu a silou Já nekorigovaného Ono. „Noří se hluboko do sféry Ono, a je tudíž vědomí vzdálenější než Já“ (Freud, 1999b, s. 218).

Nadjá je instancí, která vznikla v době, kdy subjektu akutně hrozila hrozba kastrace a právě tato kastrální úzkost je původcem úzkosti morální a později úzkosti z vlastního svědomí.

1.3.4 Ego v klinické praxi

O roli Já v klinické praxi psal Freud (1997) ve svých *Přednáškách k úvodu do psychoanalýzy*. Úsilím psychoanalýzy je posílení Já, učinit ho nezávislejším na Nadjá, rozšířit pole Vn – V a rozšiřovat jeho organizaci, čímž by si aparát přisvojil energetické katexe z ID. Na místo ID má nastoupit EGO.

Ve své *Konečné a nekonečné analýze* Freud (1998b) píše, že analytická práce se skládá ze spojení s Egem pacienta v léčbě za účelem podříditi si ty části Id, které jsou prozatím nekontrolované ze strany Ega a zahrnout je do jeho syntetické práce. Ego musí být v rámci normálu, aby toto spojení mohlo být navázáno, a nesmí vykazovat psychotické tendence.

1.3.5 Současný pohled

Podle Mandlera (1975) odpovídá Freudovo pojetí vědomí jako reflexe kvalit bez možnosti nahlédnout proces, který k těmto produktům vedl, současným poznatkům kognitivní a experimentální psychologie.

Fonagy (2005) píše, že strukturální model sloužil Freudovi jako schéma, které mu pomáhalo konceptualizovat jeho klinické pozorování.

Neurofyziolog Hadley (1983) se neúspěšně pokoušel lokalizovat tyto struktury v mozku. Existují jisté psychometrické důkazy, které empiricky potvrzují oprávněnost rozlišení mezi těmito strukturami, Pawlik a Cattell (1964) odhalili psychologické procesy, které podle jejich úsudku odpovídaly tomuto rozlišení. Výsledky psychometrických dotazníků však nelze považovat za průkazné a potvrzující Freudovu teorii o struktuře.

1.4 Solmsovo rozšíření Freudovy teorie vědomí

Solms (1997) shrnul ve svém článku *Co je vědomí?* Freudovu teorii vědomí a nabízí současný pohled ve srovnání s poznatky neurobiologie, neuropsychologie a filozofie mysli.

Solms shrnuje základní Freudova východiska do 4 bodů:

1. Vědomí není výsledkem neurobiologických procesů v mozku.
2. Základním předpokladem psychoanalýzy je, že všechny psychické procesy jsou samy o sobě nevědomé.
3. Vědomí je reflexe nebo vnímání psychické aktivity, která je sama o sobě nevědomá.
4. Freud navázal na Kanta v přesvědčení, že jsme si vědomi pouze fenoménů, věci o sobě nejsou nikdy přístupny našemu poznání; za každým fenoménem je nepoznatelné noumenon. Freud (2002a) k tomu poznamenává ve spise *Nevědomí*: „Kant nás varoval, abychom nepřehlédli subjektivní podmíněnost našeho vnímání a nepokládali naše vjemy za identické s tím nepoznatelným, co je předmětem vnímání“ (s. 237). Podle Opatowa (1999) byla jak vnější, tak vnitřní realita samy o sobě pro Freuda nepoznatelné.

Solms (1997) na základě těchto výchozích předpokladů považuje vědomí za smyslový orgán psychických procesů. Vědomí reprezentuje druh vnitřní smyslové modalit, která si uvědomuje procesy probíhající uvnitř. Vnímáme dva rozdílné aspekty světa současně:

1. **Vnější:** Jsme si vědomi přírodních procesů ve vnějším světě, které jsou nám reprezentovány ve formě našich vnějších percepčních modalit, kterými jsou zrak, sluch, hmat, chuť, čich. Ty vytváří vnější povrch vědomí. Kvantitativní stimuly nám jsou prostředkovány skrze těchto 5 smyslů a vytváří kvality specifické pro každý z těchto smyslů.
2. **Vnitřní:** Jsme si vědomi přírodních procesů, které se odehrávají v našem vnitřním světě a které nám jsou reprezentovány ve formě našeho subjektivního vědomí naší existence. Nic jiného vnímat nemůžeme.

Toto jsou základní konstituční faktory utvářející naše uvědomování, které současně definují limity lidské zkušenosti. Kvantitativní stimuly nám jsou prostředkovány ve vnitřní sféře jako afekt. Afekt je primární sensorická modalita vnitřního povrchu vědomí.

„Představy o sobě si vytváříme na základě neustálého zpracovávání spojených schémat stimulů pocházejících z vnitřní sensorické modality afektu v souladu s různými algoritmy, které vytváří dodatečně entity známé jako subjektivní pocity“ (Solms, 1997, s. 692).

To, co psychoanalýzy označuje jako Ego (Já), leží mezi dvěma póly vědomí – vnitřním a vnějším povrchem vědomí.

Totalita lidského vědomí sestává z následujících prvků:

1. Primární vnější percepce
2. Primární vnitřní percepce (afekt)
3. Percepce aktivovaných stop předchozí zkušenosti (paměť a kognice)

Jak bylo řečeno výše, cílem psychického aparátu je uspokojování pudů v rámci proměnlivého vnějšího světa. Tyto pudy jsou kvantitativními požadavky kladenými na psychický aparát zajistit nezbytné akce (volní pohyb) k jejich uspokojení. Psychický aparát je regulován principem slasti a nejvyšší hodnotu má takové účelové chování, které vede k jejich uspokojení. Slast je signálem úspěšné akce, nelibost neúspěšné.

Podle Solmse a Nersessiana (1999) afekt připisuje hodnotu stavu psychického aparátu tím, že registruje biologické důsledky ve vědomí, jinými slovy, afekt registruje vlastní subjektivní důležitost (hodnota, význam) určité vnější nebo vnitřní události.

Tato hodnota je nastavena ve stupních slasti nebo nelibosti: slast je rovna uspokojení potřeb, zatímco nelibost je rovna frustraci z neuspokojení potřeb.

Pro Freuda (1975a) jsou emoce produkty vnímání kolísání tenze z instinktivních potřeb dožadujících se uspokojení. Podle Solmse a Nersessiana (1999) jsou pocity slasti a nelibosti kvalitativními formami, ve kterých se toto kolísání tenze stává vědomým. Kolem tohoto hlavního jádra se seskupují další aspekty afektu.

Solmsův model je konstruován na předpokladech, že afekt leží na pomezí mezi psychickým a somatickým a hlavní funkcí vědomí je vnímání těchto afektů.

2. Egopsychologie a autonomie Ega

Shrneme-li podle Mitchella a Blackové (1999) pohled na hlavní funkce Ega podle Freuda, jednalo se především o reprezentování reality a usměrňování a sublimování pudových nároků prostřednictvím obranných mechanismů. Hartmann (1958) další psychoanalytici označovaní jako egopsychologové (Kris, 1952; Freudová, 2006; Brenner, 1982; Rapaport, 1958) zůstávali a zůstávají věrní strukturálnímu modelu, ale na rozdíl od Freuda tvrdili, že některé mechanismy fungování Ega se nevyvíjejí prostřednictvím frustrace Id a skrze jeho energetické obsazení, ale spíše autonomně.

V rámci doplnění Freudova strukturálního modelu egopsychologové Hartmann (1964) a podobně i Freudová (2006) a další poukázali na bezkonfliktní sféru vývoje Ego. Ego autonomii vysvětluje Hartmann (1964) tím, že Ego a Id pochází ze společného základu, kde jsou také přítomny prekuzory vývoje Ego. Ty předznamenávají funkce směřující k autonomnímu vývoji nezávisle na pudech a jejich proměnách, tedy nezávisle na Id. Značná část psychického aparátu tedy pracuje v bezkonfliktní sféře. Kris (1952) podává příklad fantazie, která může být považovaná za konflikt mezi pudy a nároky Ego a Nadjá, ale je to také schopnost kreativního řešení problémů a zdroj umělecké tvorby.

Mitchell a Blacková (1999) poukazují na to, že Freudem vybudovaná teorie primárních a sekundárních procesů je de facto konfliktní. Myšlení, testování reality a odklad uspokojení jsou těžce vybojovány na úkor primárního fantazijního uspokojení, které vládne Id. Tomuto konfliktnímu předpokladu sloužila i terapeutická situace konstruovaná tak, že neuspokojení a konfrontace prostřednictvím ignorování pacientových otázek nebo interpretačního nátlaku přiměje fantazijní činnost vycházející z Id hledat uspokojení ve vnějším světě, a přitom současně podléhat vědomé kontrole v analytické práci. Tento proces by měl vést k realističtějšímu fungování a rozšíření sféry Ego. Hartmann tyto snahy zpochybnil.

Hartmann (1958) tvrdí, že vnímání, paměť a přístup k motilitě, tedy funkce Ego, které postuloval Freud, jsou aparáty primární autonomie Ego, které se vyvíjejí nezávisle na Id, nevyrůstají z něho nebo na základě konfliktů s ním. Tyto funkce se později s Ego sloučí a jsou zásadní pro jeho další fungování, zcela odděleně od fungování Id a Nadjá.

2.1 Aparáty primární autonomie Ego

Hartmann (1964) identifikoval konstituční faktory ovlivňující vývoj Ego, které se staví vedle dosud přijímaných faktorů zrání pudových nároků a vlivu vnějšího světa.

Mezi EGO aparáty primární autonomie patří:

1. Vnímání
2. Porozumění objektu
3. Záměr
4. Myšlení
5. Jazyková kapacita

Všechny tyto aparáty jsou vrozené a jsou dále ovlivněny zráním (maturací) a učením, nejsou naopak závislé na konfliktu, ani jeho důsledkem. Přesto mohou tyto aparáty uvíznout v konfliktu, který vede k inhibici jejich fungování. Kupříkladu řeč může být podle Mitchella a Blackové (1999) začleněna do konfliktu a vést k takovým poruchám jako koktání a podobně.

Jak vidíme, Hartmann neodmítal významnou spojitost pudů a struktur Ego. Pudy podle něj hrají významnou sekundární roli (Fonagy, 2005).

2.2 Sekundární autonomie Ego

Způsoby chování a postoje, které jsou asociovány původně v konfliktu mezi pudovými nároky a obranami, se mohou podle Hartmanna (1964) oddělit od jejich původních zdrojů. To se děje prostřednictvím změny funkce, umožněné **de-sexualizací** a **de-agresivizací** psychické energie. Sekundární autonomie je pak definována jako míra rezistence tendencí k regresivní re-instinktualizaci.

Obecněji lze vyjádřit míru stability sekundárních autonomních funkcí a síly Ego jako kapacitu různých funkcí Ego pro odolávání regresi tváří tvář ústřednímu konfliktu. Nedostatečná sekundární autonomie interferuje se schopností vázat obsazení Id a zvyšuje vulnerabilitu k regresi Ego (Hartmann, 1964).

Příklad sekundární autonomie Ego ilustrují Mitchell a Blacková (1999). **Intelektualizace** je obranným mechanismem, který využívá abstraktního myšlení ve snaze zabránit tomu uvědomit si určité konfliktní pocity a zkušenosti. Tuto obranu často využívají inteligentní lidé a může být velmi dobře využita v adaptivním procesu při studiu vysoké školy, vědecké činnosti a podobně. Není tak analyzován pouze negativní prvek obrany, ale i pozitivní adaptivní přínos, který se osamostatnil od původního zdroje konfliktu.

2.3 Aparát sekundární autonomie EGO

Aparáty sekundární autonomie Ego jsou podle Hartmanna, Krise & Loewensteina (1949):

1. Neutralizace
2. Automatizace

Pomocí těchto procesů se Ego zbavuje sexuálních a agresivních kvalit. **Neutralizace** je základním pilířem sekundární autonomie zájmů, zvyků a dovedností Ego, zatímco Ego obsahuje soubor funkcí, které ve většině případů mají za následek sekundární autonomii.

Ta je ustavena prostřednictvím strukturního stavebního procesu zvaného **automatizace**, která se uskutečňuje prostřednictvím neutralizace. Automatismy jsou Ego aparáty, somatické a předvědomé, které jsou adaptivní samy o sobě, nebo jsou druhotně využity adaptivními mechanismy.

Sekundární autonomie není nikdy úplná, je relativní ve svých účincích, protože Ego spojuje s Id pudová energie, která v Id pramení.

Neutralizace agresivních impulzů prostřednictvím agrese je podle Hartmanna nezbytná, protože agrese na rozdíl od sexuálních impulzů je nebezpečná pro druhé i pro daný subjekt; vytěsněná agresivita také způsobuje psychosomatické problémy. Hartmann (1953) dokonce tvrdí, že nezdařená neutralizace agrese může přerůst v její totální zaplavení organismu, který se s ní nedokáže vyrovnat. Tato agrese pak znemožňuje jakékoli navazování objektivních vztahů a vede k psychóze.

Podle Hartmanna (1964) je ve vývoji nezbytný proces **maturace** – zrání, díky němuž se komponenty, o kterých bylo pojednáno výše, spojují do jednoho koherentního celku, jež znamená více než sumu částí. Ego má v tomto procesu syntetizující funkci.

Nevyvíjí se tedy přímo z Id, ale tato syntetizující funkce je adaptivní schopností, která zajišťuje normální fungování a zároveň vytváří potenciál pro další růst. Stadia vývoje Ega představují jednotlivé krizové okamžiky, na kterých může dojít k fixaci a která jedince predisponují k tomu regresivně se k nim vracet v důsledku probíhajícího intrapsychického konfliktu. Tyto stadia i s jejich úskalími podrobně rozpracoval Erik Erikson (2002).

Kompulzivně-obsedantní porucha je například egopsychology přijímána jako regrese do análního stadia k ritualizovanému chování (Brenner, 1982). Kris (1952) ovšem namítá, že regrese Ego je normální součástí života, umělecké tvorby i vědecké činnosti. Objevily se i práce, které považovaly regresivní tendence jako běžné, pro zachování v určité vývojové fázi předpokládají nutnost inhibovat regresivní sklony do nižších vývojových stádií (Sandlers & Sandlers, 1992).

Hartmannovy formulace ohledně autonomie Ego jsou podle Mijolly (2005) v psychoanalýze dosud vlivné. Většina z jeho příspěvků je platných, jsou ovšem kladeny oprávněné otázky po validitě energetických transformací, které jsou součástí hypotéz o neutralizaci.

2.4 Současné strukturální teorie

Základním předpokladem současných strukturálních teorií je přítomnost psychického konfliktu (Brenner, 1982).

„V praxi stále znovu zjišťujeme, že intrapsychické a patologicky se projevující se rozpory nejsou způsobeny nějakou zátěží (jako například známým, inflačně a nespecificky používaným termínem „stress“), ale vnitřním „třením“ a bojem“ (Mentzos, 2012, s. 23).

Rapaport (1958) doplnil Hartmanna a osvobodil původní Freudovu teorii o libidinózní náboj, když píše, že Ego tvoří vytvořenou osobnost, zatímco Id je danost. Na tom, jaké kvality bude tato osobnost mít, záleží jen v té míře, nakolik se dokáže osamostatnit od Id, pokud k tomuto odtržení nedojde, nemůže se přizpůsobit požadavkům reality. Nezáleží ani tolik na tom, jaké konflikty se v psychickém aparátu odehrávají, protože konflikty prožívá každý, jde o to, jakou sílu Ego má, protože jen tato síla konstituuje jeho schopnost se s nimi vypořádat.

Mentzos (2012) se pokouší strukturální i topografický model integrovat do podoby tzv. „bipolárního modelu“ založeného na zmíněném primátu konfliktu v psychickém životě jednotlivce.

Bipolární model je založen na dvou postulátech:

1. **Psychické poruchy představují obrany a kompenzace základních intrapsychických konfliktů.** Mezi základní intrapsychické konflikty patří:
  - a) autistické stažení versus splynutí s objektem
  - b) absolutní autonomní hodnot versus hodnota závislá zcela na objektu
  - c) separace – individuace versus vztah – závislost
  - d) soběstačnost versus podrobení se a nesamostatnost
  - e) identifikace s mužstvím versus identifikace s ženstvím
  - f) konflikty loajality
  - g) triadické oidipovské konflikty

Základní bipolaritou ukrytou za těmito konkrétními konflikty je tendence směrem k Egu, nebo k objektu, tedy tendence k autonomii, samostatnosti na jedné straně a tendence ke vztahu, spojení s objektem na straně druhé.

2. **Přirozená dichotomičnost a bipolarita**, kterou lze vysvětlit evolučními procesy, může za nepříznivých okolností, kdy se neintegrují jednotlivé polarity, vést k trvalé konfliktualizaci, zablokování dialektického procesu a utvrzení rigidních behaviorálních vzorců, které stojí pouze na jedné straně konfliktu, zatímco druhý konec je nedostupný. Za příznivých okolností se naopak jednotlivé protiklady vybalancovávají, dochází k diferenciaci a plynulému vývoji.

Konflikt se kvalitativně ve vědomí projevuje jako úzkost z uskutečnění jen jedné do konfliktu zapojené tendence. Konflikt tedy vytváří psychické napětí v tom, že si jedinec musí vybrat mezi 2 stejně nepříznivými a obávanými variantami řešení situace. Úzkost z velké části rozhodne o tom, která z těchto variant řešení konfliktu převáží - bude pro jedince subjektivně prožívaná jako méně ohrožující a nebezpečná.

Pro Brennera (1982) jsou všechny produkty lidské mysli (myšlenky, fantazie) kompromisními výtvoři mezi jednotlivými stranami konfliktu. Kompromisní výtvoři poprvé zkoumal Freud na symptomech u svých pacientů, Brenner tak rozšířil jejich aplikační účinnost. V rámci strukturální teorie by se jednalo o kompromis mezi 4 složkami:

1. Pudovým derivátem
2. Nelibostí, kterou vyvolá tento pudový derivát a která je vyjádřena ve formě úzkosti ze ztráty objektu, ztráty Ego, kastrace. Tyto představy jsou asociovány s konkrétním pudovým derivátem.
3. Ego-obranou, která působí, aby snížila úzkost.
4. Fungování Nadjá, které je ve vědomí zastoupeno prostřednictvím výčitek, pocitů viny, sebezpotrestání a odčiňování.

Z těchto účastných složek konfliktu se v další části zaměříme na Ego-obranu, kterým se poprvé věnovala ve svém díle Anna Freudová a jejichž teorie je „jednou z nejúspěšnějších a mimo psychoanalýzu nejvíce akceptovaných částí psychoanalytické teorie“ (Mentzos, 2012, s. 30).

3. Obranné mechanismy Ega

Podle Brennera (1982) mají egoobrané mechanismy nejen obrannou, ale i adaptivní funkci. Tím tedy navazuje na Hartmanna (1958), předpokládaje, že normální život obsahuje takové kompromisní útvary mezi instancemi.

Jako první se věnovala analýze obranných mechanismů dcera Sigmunda Freuda Anna. Ve své základní práci *Já a obranné mechanismy* (2006) navazuje na východiska svého otce ve strukturální teorii a píše o základním úkolu psychoanalýzy, jež spočívá v co „nejhlubší znalosti všech tří instancí, z nichž se skládá psychická osobnost, a znalosti jejich vzájemných vztahů a vůči vnějšímu světu“ (s. 11).

Oblast Já je tou instancí, která si podle Freudové (2006) zaslouhuje tu nejvyšší pozornost, protože nám zprostředkuje podobu ostatních dvou. V ideálních případech Já proti přichozím pudovým hnutím z Id nic nenamítá, omezí se funkcionálně na roli systému Vn - vnímá narůstající napětí, které s sebou inherentně přináší nelibost, a uvolnění tohoto napětí později pociťuje jako slast. V tomto ideálním případě je ovšem Já skryto - nemůžeme ho v analytické práci pozorovat, protože nijak proti hnutím u Ono nevystupuje.

V realitě se ovšem často setkáme s případy, kdy se pudové hnutí dostane s instancí Já do konfliktu. Zatímco v Id vládne primární proces, zhuštění představ bez protikladů a slast je tu vládnoucím principem, v Já vládne proces sekundární a vyžadován je tu ohled na požadavky

reality a také na morální a etické zákony přicházející z instance Nadjá. Pudová hnutí, která jsou s těmito instancemi v rozporu, jsou nejrůzněji modifikovány a vykazovány, v těchto případech můžeme tedy pozorovat nikoli čisté pudové hnutí z Ono, ale „hnutí z Ono modifikované obranným opatřením Já“ (Freudová, 2006, s. 13). Výsledkem je kompromis mezi všemi třemi instancemi. Úkolem psychoanalytika je pak rozložit celkový obraz na části odpovídající Já, Ono a Nadjá.

Problematické zůstává analýza nevědomého v Já, o kterém psal už Freud (1999b), protože se provádí proti vůli pacienta.

Je to proto, že Já se snaží zamezit vstupu vytěsněného do vědomí, což se analytická práce svými prostředky (volná asociace, výklad snů, práce se symboly) snaží narušit a stává se tak sama, resp. analytik, cílem odporu. Nepřátelství vůči analytikovi i celé analytické práci vrcholí právě v okamžicích zesílených obran proti pudovým hnutím Ono. Já vyvíjí obranu nejen proti reprezentacím pudů (pudovým hnutím), ale také proti afektům, které jsou s těmito hnutími spojeny. Kdykoli dochází k proměnám afektů, muselo být Já aktivní při jeho proměně. I v takových případech proměn kvantit afektu lze pozorovat specifickou obrannou činnost Já (Freudová, 2006).

Obrany, které má jednatel k dispozici, nejsou neomezené; různé techniky obrany jsou aktivovány v různých situacích podle potřeby i aktuálních vývojových možností. Strnulé obranné mechanismy se mohou stát součástí tzv. „charakterového pancíře“ (Reich, 1990), odpoutat se od původní situace, ve které byly aktivovány, a stát se trvalými vlastnostmi osobnosti. Mitchell a Blacková (1999) k tomu dodávají: „aspekty základního stylu fungování lidské osobnosti mohou vycházet z obranných mechanismů“ (s. 49).

Mentzos (2002) je skeptický, když tvrdí, že obranné mechanismy úzkost a jiné nelibé pocity vycházející z napětí způsobeného intrapsychickými konflikty, problémy neřeší, jen je učiní méně vědomými, a tím snesitelnými. McWilliams (1994) naopak zdůrazňuje jejich zdraví prospěšnou a adaptivní funkci. „Začínají jako zdravé, kreativní adaptace a pokračují pracovat adaptivně po celý život“ (s. 97).

McWilliams (1994) o osobě, jejíž chování manifestuje obranný postoj, tvrdí, že se snaží nevědomě dosáhnout 2 následujících cílů:

1. Vyhnout se, nebo ovládnout nějaký silný, ohrožující afekt, jakými jsou úzkost, žal a jiné potencionálně dezorganizující emoční zkušenosti
2. Zachování sebeúcty

Psychoanalytici (McWilliams, 1994; Mentzos, 2002; Reich, 1990; Brenner, 1982) předpokládají, že každý jednatel má svůj vlastní preferovaný obranný styl zvládnání situací (**coping**). Tato preference a automatické spoléhání na konkrétní obranu nebo celý soubor obran je komplexním výsledkem interakce mezi čtyřmi faktory:

1. Temperament
2. Povaha stresorů, které na člověka působily během jeho raného dětství
3. Typy obran, které využívaly jeho rodiče a další významné osoby jeho dětství. Naučili se jim přímo nebo nepřímo prostřednictvím procesu identifikace
4. Pozorované následky užití konkrétních obran (behaviorální účinky zpevnění)

3.1 Dělení obranných mechanismů

Obranné mechanismy dělí dle stupně zralosti McWilliams (1994) na primární a sekundární, Mentzos (2002) má skupin pět od nezralých až po ty nejsložitější a sublimované, jakými jsou humor, zralý coping atd. V této práci se podržím jednoduššího a přehlednějšího členění McWilliams (2004), které se lépe daří vyjádřit hlavní rozdíly mezi skupinami obranných mechanismů podle jejich úrovně zralosti a schopnosti snižovat intrapsychické napětí a nelibost, včetně míry narušení vztahu k realitě.

Primární obranné mechanismy

Jsou také jinak označovány jako primitivní obranné mechanismy, mechanismy nižšího řádu nebo nezralé obranné mechanismy. Primární obrany jsou obrany, které se týkají hranic mezi Já a vnějším světem. Tyto obrany pracují v globálním, nediferencovaném měřítku, sensoricky, zahrnují v sobě kognitivní, afektivní a behaviorální dimenze. Ty, které jsou nazývány sekundárními, jsou

Sekundární obrany

Jsou také označovány jako zralé obranné mechanismy nebo mechanismy vyššího řádu. Sekundární obrany jsou obrany, které probíhají na úrovni intrapsychické vnitřní struktury mezi jednotlivými instancemi, jak bylo řečeno výše u Freudové (2006), včetně pozorujících a zakoušejících částí Já. Tyto zralejší obranné mechanismy mají za úkol specifitější transformace na jednotlivých úrovních myšlení, cítění, vnímání, chování nebo určitých kombinací těchto procesů.

McWilliams (1994) řadí mezi primární obrany tyto mechanismy: stažení, popření, omnipotentní kontrola, primitivní idealizace a devalvace, projektivní a introjektivní identifikace a rozštěpení ega.

Mezi sekundární obrany patří, i když je tento výběr podle autorky nutně arbitrární a výběrový: vytěsnění, potlačení, acting out, regrese, izolace, intelektualizace, racionalizace, odčinění, obrácení proti sobě, reaktivní formace, instinktualizace, sublimace.

Následovat bude stručný popis pěti nejčastějších obran z každé skupiny, včetně přehledu jejich výhod a nevýhod.

3.1.1 Primární obrany

Stažení

Pokud je dítě v distresu a zahlceno stimuly, které nemůže zvládnout, upadá často do spánku. Tento změněný stav vědomí je automatická, protektivní reakce, která se u dospělých projevuje vzdalováním se ze sociálních situací nebo interpersonálních vztahů.

Ti upřednostňují spíše stimulaci z vnitřních zdrojů (fantazie) před stresy, které u nich vyvolávají vztahy k druhým. Náchyllost k drogám a dalším omamným látkám může být také považována za typ stažení. Tuto obranu mají sklon využívat habituálně lidé se zvýšenou citlivostí, kteří vytváří vlastní bohaté fantazijní světy, zatímco vnější svět považují za problematický nebo afektivně ochuzený. Pokud tedy tuto obranu využívají exkluzivně jako způsob zvládnání úzkosti, popisují jejich osobnostní typ psychoanalytici jako *schizoidní*.

Nevýhody: nedostatečná aktivní participace subjektu při řešení interpersonálních problémů, partnerské potíže

Výhody: minimální zkreslení reality, zvýšená kreativita a pozorovací schopnost využitelná v umění, vědě, filozofii atd.

Popření

Popření žije v každém z nás automaticky jako první reakce na jakoukoli nepředvídatelnou událost, když zvoláme „to ne, to nemůže být pravda“! Tato obranná reakce vychází z dětského egocentrismu, kdy o tom, co nemá ve svém zorném poli, je dítě automaticky přesvědčeno, že neexistuje. V dospělosti převládá u lidí, kteří jsou za všech i nepříznivých okolností přesvědčeni, že je vše skvělé a v tom nejlepším pořádku. V psychopatologii je nejočividnější užití této obrany u mánií, kdy lidé odmítají připustit jakékoli fyzické či psychické limity, dokonce vlastní smrtelnost. Jedince, kteří tuto obranu využívají habituálně, označují psychoanalytici jako *hypomanické*.

Nevýhody: významné zkreslení reality, v případě maniodepresivity manický rekolaps do depresivní fáze

Výhody: v případech hypománie možnost heroických výkonů v případech živelných katastrof a jiných krizí, kdy popření reálné situace může pomoci k záchraně.

Omnipotentní kontrola

Tato obrana vychází z konstitučně daného primárního narcismu, resp. primárního egocentrismu, kdy veškeré události, které se dítěti stanou, jsou považovány za ty, které pocházejí zevnitř a samo dítě je jejich zdrojem. Tato fáze je normální a určité rezidua zůstávají v každém z nás a přispívají k udržení pocitů kompetence a sebe - účinnosti. U některých se tato potřeba dosáhnout omnipotentní moci nad ostatními stane dominantní hnací životní silou. U lidí s těmito potřebami hovoří psychoanalytici jako o *sociopatech*, jež se snaží dostat nad ostatní, podřídit si je a získat dominantní postavení.

Nevýhody: významné zkreslení reality, kriminalita, zneužívání mocenských pozic a druhých lidí

Výhody: v normální míře součást pocitu sebeúcty a self-efficacy.

Primitivní idealizace a znehodnocení

Brenner (1982) píše, že jako dospělí často zapomínáme, jak hrozné je pro dítě konfrontovat se poprvé s realitou nepřátelství, zranitelností, neštěstím, smrtelností a dalšími hrůzami. Proti těmto hrůzám staví přesvědčení, že tu je někdo laskavý, s mocnou autoritou, který nás před touto zaplavující úzkostí ochrání.

Každý z nás idealizuje. Stále v nás přetrvává potřeba přisuzovat speciální hodnotu a moc lidem, na kterých jsme emocionálně závislí. Podle Bergmanna (1991) je normální idealizace součástí dospělé lásky. A naopak, McWilliams (1994) dodává, že znehodnocení jako vývojová tendence znehodnotit ty, ke kterým jsme měli v dětství silný vztah, je přirozenou součástí separačně-individuačního procesu. U některých lidí ovšem zůstává tato tendence idealizovat relativně nemodifikovaná - přetrvává snaha zvládat úzkost přimknutím se k někomu, komu jsou přisuzovány atributy omnipotence. S takovými se cítí být v bezpečí. Lidé, kteří habituálně využívají idealizaci, označují psychoanalytici jako *narcistické* osobnosti. Jsou motivováni hledáním dokonalosti skrze splynutí s idealizovanými objekty. Primitivní znehodnocení je jen obrácenou stranou idealizace. Čím více jsou objekty idealizovány, tím více jsou náchylné podléhat následnému znehodnocení.

Nevýhody: silné zkreslení reality, narušení interpersonálních kontaktů i vztahů k sobě

Výhody: v normální míře součástí partnerských i pracovních vztahů

Projekce

Projekce je obranný mechanismus, který učiní z vnitřních obsahů obsahy pocházející zvenčí. Ve zdravé podobě projekce slouží jako základ empatie a soucítění. Protože nikdo nevidí do cizí mysli, musíme použít naše vlastní zkušenosti k projekci do druhého za účelem pochopit jeho subjektivní svět. Intuice, projevy neverbální synchronicity a vrcholné okamžiky mystického sjednocení s druhou osobou zahrnuje projekci vlastního Já do druhého objektu se silným emocionálním účinkem pro obě strany. Ve své maligní podobě s sebou může ovšem projekce přinášet nepochopení a nevyřčené interpersonální škody v případech, kdy projikované postoje vážně narušují kohezi objektu nebo obsahují výrazně negativní části Já. Osoba, která využívá převážně projekci k porozumění světu a zvládnutí úzkosti, označuje psychoanalýza jako *paranoidní*.

Nevýhody: zkreslení reality, narušení vztahů

Výhody: základ empatie a soucítění

3.1.2 Sekundární obrany

Vytěsnění

Freudovým pojetím vytěsnění jsem se zabýval v části Dynamická rovina, kde jsem podal i příklad takového vytěsnění u nutkové neurozy. Zde doplním aktuální psychoanalytický pohled na tento nejrozšířenější a obecně nejznámější obranný mechanismus.

Podle McWilliams (1994) je podstatou vytěsnění *motivované zapomínání* nebo *ignorování*. Pozdější psychoanalytici kladli větší důraz na vnitřně generované představy, než skutečné trauma, které zdůrazňoval Freud (2002a). Vytěsnění je považováno za způsob, kterými se děti vyrovnávají s vývojově normálními, ale nerealizovatelnými pudovými pohnutkami jako například přáním zničit jednoho z rodičů a získat druhého jen pro sebe. Až postupně a pomalu se učí tato puzeň odsunovat do nevědomí. Předpokládá se, že jedinec musí dosáhnout celistvosti a integrity Já předtím, než je schopen provádět vytěsnění. K tomu by mělo dojít okolo 1,5 roku. Ti, kteří vinou nepříznivých vývojových podmínek této konstantnosti Já nedosáhnou, se musí s problematickými představami a afekty vypořádat prostřednictvím primárních a méně zralých obran jako popření, projekce atd.

McWilliams (1994) rozlišuje 3 varianty vytěsnění:

1. Hluboké a silné vytěsnění v případech zapomenutých traumat
2. Vývojově normální vytěsnění, které umožňuje zavrhnout infantilní pudová hnutí a hledat milostné objekty mimo rodinu (Oidipovský konflikt)
3. Triviální a často vtipné produkty vytěsnění každodenního života jako přefeknutí, zapomenutí, tedy to, o čem Freud (1996) psal jako o „psychopatologii všedního života“

Vytěsnění selhává v případech:

1. Spolehlivě neudrhuje zneklidňující představy mimo vědomí, takže jedinec má problémy účinně se přizpůsobit realitě.
2. Svou nadměrnou činností brání prožívat pozitivní aspekty života
3. Je mu dávána přednost na úkor potenciálně úspěšnějších obranných mechanismů.

Závislost na užívání tohoto obranného mechanismu bývá považována za charakteristický znak *hysterické osobnosti*. Prvek vytěsnění se vyskytuje v operacích většiny sekundárních obran. Vezměme si příklad reaktivní formace. Zde probíhá obrácení určitého postoje v jeho opak, například nenávisť v lásku. Původní hnutí, nenávisť, podléhá procesu vytěsnění. U izolace podléhá vytěsnění afekt, který je jinak asociován s představou.

Nevýhody: omezování života v jeho širokém emocionálním spektru

Výhody: uchování života v případech, kdy došlo k silnému emocionálnímu distressu, zvládnání vývojových úkolů bez narušení vztahů k blízkým lidem, vzdání se infantilních cílů spojených s původní rodinou

Izolace

V tomto obranném mechanismu je afektivní aspekt zkušenosti izolován od jeho kognitivních aspektů. Může mít velkou hodnotu například v případech záchranářů a lékařů, kteří nemohou mít neustále na zřeteli fyzickou bolest nebo agónii svých pacientů - toto vědomí by ochromovalo jejich účinnou intervenci. Na rozdíl od disociace, která představuje obranný mechanismus nižšího řádu, je izolace více diskriminující – zkušenost není úplně vyloučena z vědomí, pouze její emocionální doprovod. V našem civilizačním okruhu je tato obrana poměrně oceňovaná, ačkoli bývá psychoanalyticky považována za nejprimitivnější obranu z podskupiny *intelektuálních obran*, kam se dále řadí intelektualizace a racionalizace. V případě, že u jednotlivce dominuje tento obranný mechanismus a jeho způsob života je založen na přeceňování myšlení a nedoceňování citění, charakterová struktura bývá považována za *obsesivní*.

Nevýhody: znečitlivění vůči emocionálním zkušenostem, zploštění prožívání

Výhody: v určitých případech zajišťuje výkon profese (záchranáři, lékaři, policisté)

Reaktivní formace

Tento obranný mechanismus provádí konverzi negativního v pozitivní afekt a vice versa. Nenávisť obrací v lásku, touhu v opovržení, žárlivost v přitažlivost a tak dále.

Tento proces je pozorovatelný okolo 3. – 4. roku života dítěte, kdy se narodí sourozenec a ego dítěte je natolik silné, že je možné zvládnout zlost a žárlivost přeměnou v lásku pomocí reaktivní formace.

Je ovšem typické, že něco z původního zapřené afektu „prosákne“ skrze obranu (viz návrat vytěsněného). Pozorovatelem může být takové kompromisní chování vnímáno jako něco poněkud přemrštěného nebo falešného ve vědomé emocionální dispozici (dítě sourozenci zpívá příliš nahlas, objímá příliš silně, atd.).

Reaktivní formace je upřednostňovaný obranný mechanismus u takových psychopatologií, kde jsou hostilní a agresivní hnutí objektem nejdůležitějšího zájmu a jsou zakoušeny jako velké nebezpečí, které se může vymknout jejich kontrole. *Paranoidní* lidé například často cítí nenávist a podezření, zatímco vnější pozorovatel má současně podezření, že cítí také touhu a závislost.

Nevýhody: odmítání emocionálních reakcí, které jsou pro člověka v dalším životním vývoji normální, zvláště pokud nevedou k behaviorálním projevům

Výhody: zvládnutí sourozenecké rivality v dětství

Racionalizace

Racionalizace bývá aktivována, selžeme-li v dosažení našeho cíle – cíl nebo objekt naší touhy nám unikne. Až retrospektivně usuzujeme, že to vlastně nebylo tolik žádoucí (někdy bývá tato podoba racionalizace označována jako *racionalizace kyselých hroznů*). Nebo naopak se nám přihodí něco nežádoucího a my poté dojdeme k závěru, že to vlastně nebylo tak hrozné (*racionalizace nasládlých citrónů*).

Čím inteligentnější jedinec je, tím pravděpodobněji bude tuto obranu používat a tím lépe a vynalézavěji bude racionalizovat.

Nevýhody: téměř jakékoli jednání se dá racionalizovat

Výhody: pomáhá nám zvládat obtížné situace bez zbytečného resentimentu

Odčinění

Odčinění je obranným mechanismem, který vyjadřuje nevědomou snahu vyvážit nějaký afekt – obvykle pocity viny nebo studu – způsobem chování, který ho magicky zahlazuje. Běžným a normálním příkladem je květina, kterou věnuje partner partnerce po hádce, kterou způsobil. V krajních případech může jít o jedince, kteří mají tak silné výčitky svědomí za jejich minulé hříchy, chyby a selhání, bez ohledu na to, nakolik reálné jsou jejich domnělé prohřešky, že vytváří celoživotní projekt odčiňování.

McWilliams (1994) popisuje pacientku, která zasvětila svůj život bojem za rovnoprávnou justici pro černochoy, přičemž sama v 9 letech uhodila svou černošskou chůvu. Pokud je odčinění dominantním obranným mechanismem, kdy odčiňování minulých hříchů tvoří dominantní složku vlastní sebeúcty, považují psychoanalytici takové jedince za *kompulzivní*⁷.

Nevýhody: může vést k neúměrnému sebetrestání a sebemrškačství

Výhody: v normálních případech slouží jako nedílná součást partnerských vztahů (McWilliams, 1994)

4. Carl Gustav Jung

Carl Gustav Jung a jeho analytická psychologie uzavírá cestu, kterou započali Freudovi následovníci z řad egopsychologie tím, že osamostatňovali Já a vědomí ze závislosti na nevědomí, jak jej postuloval Freud (1999b). Jeho teorie je do značné míry spekulativní a nepostrádá prvky mystiky a náboženství.

Jung (2000) se vymezuje ve svém pojetí nevědomí vůči Freudovi, jehož koncept nevědomí sjednocuje s vytěsněným. To ovšem není úplně pravda, Freud (2002b) ve spise *Nevědomí* píše: „*Obsah nevědomí můžeme přirovnat k psychickému praobyvatelstvu.*

Jestliže u člověka existují zděděné psychické útvary, něco obdobného, jako je instinkt u zvířat, pak toto tvoří jádro nevědomí. K tomu později přistupuje to, co bylo během vývoje v dětství odstraněno jako nepotřebné, což nemusí být co do svého charakteru odlišné od toho, co bylo zděděno“ (s. 255). Jung (2000) pokračuje tvrzením, že v nevědomém materiálu nachází prvky, které přesahují osobní, vytěsněný materiál.

„*Nevědomí obsahuje nejen to, co je osobní, ale také to, co je neosobní, kolektivní v podobě zděděných kategorií neboli archetypů, hovořím o kolektivním nevědomí*“ (s. 27).

„*Vědomí je funkcí, která zajišťuje vztaženost psychických obsahů k Já do takové míry, že jsou tyto obsahy jako takové Já vnímány*“ (Jung, 1971, s. 535). Pokud nejsou obsahy Já vnímány, zůstávají nevědomé. Vědomé podle Junga není identické s celým „*psychickým aparátem*“ (Freud, 1999a), který nazývá „*psýché*“ (Jung, 1971), psýché reprezentuje totalitu všech psychických obsahů a ty nejsou nezbytně nutně vázány přímo na Já, jinými slovy,

---

⁷Kompulzivita je neutrální pojem zahrnující jak nežádoucí, tak společensky žádoucí prvky chování.

nedosahují kvality, kterou s sebou přináší vědomí. Já je pro Junga jedním z mnoha psychických komplexů⁸. Ostatní komplexy nejsou na Já většinou vázány, je jim odepřeno být vědomými.

Ve své práci *Teoretické úvahy o podstatě duševna* Jung (1997a) píše, že na infantilním stupni vědomí zdaleka nedosahuje jednoty, protože není centrováno pevně utvořeným ego-komplexem, je nestálé a přelétavé, jak jej podněcují k činnosti různé instinkty a afekty. Tuto vývojovou fázi přirovnává Jung k řadě „ostrůvků vědomí“. Ovšem ani v dospělosti a na vyšším stupni vědomí není zcela integrované a jednotné, na druhé straně je schopno rozšiřování o „celé kontinenty“ dalších komplexů psychických obsahů.

Ego je pro Junga (1971) **komplexem mentálních reprezentací**, které konstituují centrum pole vědomí a vyznačuje se vysokým stupněm continuity a identity v čase, proto o něm hovoří jako o ego-komplexu. Jak už bylo zmíněno výše, ego je pouze centrum pole vědomí, ale není identické s totalitou *psýché*, Jung proto rozlišuje mezi Já a Self (v češtině bytostné Já). Zatímco Já je subjektem vědomí, Self je subjektem totality *psýché*. Self je ideálním účinným faktorem, který Ego zahrnuje.

Důležitým rozšířením psychoanalytické teorie je u Junga (2000) jeho důraz na kompenzační funkci nevědomí k vědomí. „*Vědomé a nevědomé pochody nejsou nutně vzájemně v protikladu, nýbrž se vzájemně doplňují v celek, v úplné Self*“ (s. 75). Tyto nevědomé pochody, které kompenzují vědomé Já, obsahují prvky, které jsou nutné pro autoregulaci psýché.

Kompenzační funkci ilustruje na snech svých pacientů, kde se pravidelně objevují odmítnuté osobní motivy, afekty, které si pacienti nedovolili projevit, nebo i řešení životních situací, které neudělali.

Osobní zaměření vědomí způsobí zpětnou reakci nevědomí, které ukrývají ve svých fantaziích vedle osobních vytěsnění i kolektivní náběhy k individuálnímu vývoji.

Tomuto individuálnímu vývoji říká Jung (2000) **individuace**. Ta pro něj znamená stát se jednotlivcem, uvést v život nejniternejším a jedinečné Self. Cestu k tomuto uskutečnění popisuje ve své *Transcendentní funkci* (1997b). Nevědomí musí být připuštěno do vedení v individuálním životě, získávat emoční zkušenosti pocházející z nevědomí a dávat jim tvar v imaginaci, tanci, malování, nebo sochařství.

---

⁸ Komplex představuje více či méně nevědomé psychické obsahy, které jsou vázány stejnou emocí nebo významovou kategorií – archetypem (Müller & Müller, 2006).

Vědomí tak propůjčuje nevědomí vhodné výrazové prostředky, ale dál do tohoto tvůrčího procesu nezasahuje. Po fázi tvorby probíhá vyrovnávání mezi Já a nevědomím, které se v těchto činnostech projevilo. Tuto část postupu označuje Jung jako **transcendentní funkci**. Na této úrovni již nemá vedení nevědomí, ale Já.

Vědomí a Ego musí mít vedoucí úlohu při navazování dialogu s nevědomím s tím záměrem, aby tyto dvě úrovně psychického dění stály rovně vedle sebe jako partneři v procesu. „Já by se mělo vůči nevědomí udržet jako rovnocenné a vice versa“ (Jung, 1997b, s. 351). Když se to podaří, proces se vyvíjí, dokud se vynořující protiklady nespojí a nenastane nové zrození, které vede k vyšší formě bytí.

Trancendentní funkce umožňuje sbližování protikladů, je to konfrontování nabitě energií, které vytváří něco nového a především pohyb vpřed z uvíznutí mezi protiklady (Jung, 1997b), Mentzos (2002) by napsal, že jde o vysvobození ze zablokovaného dialektického procesu díky rigidním vzorcům chování.

Vědomí se v této konfrontaci s nevědomím rozšiřuje, ale podle Junga (1997b) nemáme často dost odvahy a sebedůvěry o toto rozšiřování usilovat.

5. Návrh výzkumu

Vytěsnění vyvolané příběhem s tematikou Oidipovského komplexu

5.1 Cíle výzkumu

Ve svém návrhu výzkumu se chci experimentálně zabývat obranným mechanismem vytěsnění, kterému jsem se věnoval na dvou místech v teoretické části. Já (Ego), které je centrem pole vědomí, stojí za jednotou v lidském prožívání, tvoří soubor představ, které nás sebeurčují (Jung, 1971). Jeho jistá funkční úroveň je za normálních okolností nevědomá – jsou to ego - obranné mechanismy, které udržují vně takové představy, které se našemu sebeurčení příčí. Už Freudová (2006) napsala, že jednou z nejdůležitějších obran je právě vytěsnění. Paradoxně se tedy nevědomý mechanismus stává funkcí vědomého Ega.

Jak jsem psal v pasáži o Freudovi (2002a), vytěsnění si žádá trvalé vynakládání energie na protiobsazení zakázaných představ. Pokud je vytěsnění zrušeno, dochází k energetické úspoře, která může být využita jiným, potenciálně hodnotnějším směrem. Přesunu-li se k Jungovi (1971), ten ve vytěsněném dokonce spatřoval náběh k individuálnímu vývoji a individuaci.

V tomto výzkumu chci zkoumat předpoklad, že Ego jako subjekt vědomí má k dispozici takový funkční obranný mechanismus, jakým je vytěsnění.

Inspiroval jsem se dnes již klasickým výzkumem Wilkinsona a Cargilla (1955). Ti zjistili, že účastníci výzkumu si mnohem hůře vybavovali příběhy s oidipskou tematikou než příběhy s neutrálním námětem. Chtěl bych převést výzkum do českého prostředí, zopakovat ho a porovnat výsledky mezi americkými a českými studenty. K tomuto výzkumu mě přivádí roční pedagogická praxe na pražské FAMU, kdy jsme společně se studenty opakovaně zjišťovali přítomnost tohoto obranného mechanismu zobrazovaného filmovými prostředky v rámci filmových děl. Chtěl bych zjistit, zda je oidipská tematika i s odstupem téměř 60 let univerzálním fenoménem, jež vyvolá u subjektů vytěsnění, neboli dle Freuda (2002a): sekundární představy se asociují s primárními vytěsněnými a podlehnou témuž mechanismu vytěsnění.

Ačkoli je tento obranný mechanismus všeobecně přijímaný, nikdy nebyl adekvátně demonstrován v laboratoři. Klinické protokoly a kazuistiky nemohou být považovány jako experimentální důkaz. A naopak, dosavadní laboratorní výzkumy přinesly jen neprůkazné výsledky (Bruner & Postman, 1947; Gilbert, 1938).

Zmíním zde několik technik, které uvádí Wilkinson a Cargill (1955), které byly dosud při výzkumu vytěsnění použity. Jedna z nich je založena na zapamatování si seznamu slov, z nichž některé jsou posouzeny jako libé a některé jako nelibé. Tyto výzkumy většinou přinášely nevalidní nebo neprůkazné výsledky. Problém spočíval v kritériích, podle nichž se slova zařazovala do skupin slasti nebo nelibosti. Termíny často nenesly ty významy, jaké možná měly z estetického hlediska.

Další obvyklý přístup se odvolával na experimentální indukci vytěsnění (za pomoci hypnózy, instrukcí a podobně). Výsledky opět nebyly průkazné. Další způsob byl veden prostřednictvím deníkové metody (vybavování ve srovnání se záznamy). Prostřednictvím kvalitativní analýzy se zaznamenávalo selektivní zapomínání.

Tato metoda sdílí všechny výhody a nevýhody kvalitativního výzkumu, nepřímou těchto přístupů ovšem velmi znesnadňuje možnost vztáhnout je přímo na vytěsnění. Nejsilnější námitkou proti těmto přístupům je fakt, že samotná slova nejsou adekvátním předmětem výzkumu vytěsnění.

Jak jsem psal v teoretické části, vytěsnění se primárně týká odstranění takových představ a afektů, které jsou frustrující a ohrožující. Základní konfliktní vzorec, který podléhá vytěsnění, je Oidipův komplex a asociované představy. V tomto případě nejsou vytěsněná slova, ale představy, afekty a určité situace. Proto jsem se rozhodl přistoupit k použití příběhů, které jsou založeny na situacích a afektech, které by mohly vyvolat obranný mechanismus vytěsnění. Pokud subjekt identifikuje příběh a asociuje ho s primárními vytěsněnými představami, výsledek vytěsnění by měl být patrný ihned po přečtení.

5.2 Metody

Budou vytvořeny dva krátké příběhy shodné komplexity i frázování. Abych se co nejvíce přiblížil metodologii amerického výzkumu, budou použity překlady amerických verzí příběhu s mírnými lexikálními úpravami v zájmu zachování co nejshodnější větné stavby.

Kontrolní příběh byl neutrální, co se týče odkazů k Oidipovskému konfliktu. Experimentální příběh prezentoval prvky Oidipovské situace s využitím Freudovy snové symboliky, která vyjadřuje incestní přání. Incestní obsah naopak v neutrálním příběhu zcela chybí.

Experimentální příběh: *Včera v noci se mi stala velmi podivná věc. Zdál se mi sen, který mi nedával žádný smysl. Pozdě v noci, než jsem šel spát, mi volali z nemocnice, že má matka měla nehodu. Tato zpráva mě velice rozrušila a měl jsem problémy usnout. Zdálo se mi, že jsem znovu malý kluk v našem rodinném domě. Procházím z jedné místnosti do druhé. Když otevřu další dveře, ocitnu se náhle v matčině pokoji. Je mi chladno. Vlezu za ní do její krásně vyhřáté postele. Usmívá se na mne, objímá mě a přitahuje blíže k jejímu horkému tělu. Její hebká pokožka mi dělá velmi dobře. Vše se náhle mění. Už si ani nemůžu vzpomenout, jak k tomu došlo. Vybavuji si, že najednou šplhám po dlouhém schodišti úplně na vrchol do krásného chrámu. Schodiště končí před kostelními dveřmi. Všude okolo chrámu jsou keře a mohutné stromy. Vylezu po schodech ke dveřím a otevřu je. Náhle se úplně zpocený probudím a celý se chvěji z velkého vzrušení. Zjistil jsem, že to bylo zvonění telefonu, které mě vzbudilo. Vyskočil jsem z postele a z druhé strany slyším matčin hlas, jak mi oznamuje, že byla převezena z nemocnice domů a je v pořádku.*

Kontrolní příběh: *Včera v noci se mi stala velmi podivná věc. Zdál se mi sen, který mi nedával žádný smysl. Pozdě v noci, než jsem šel spát, mi volali z nemocnice, že můj bratr měl nehodu. Tato zpráva mě velice rozrušila a měl jsem problémy usnout. Zdálo se mi, že jsem znovu malý kluk v našem rodinném domě. Procházím z jedné místnosti do druhé. Když otevřu další dveře, ocitnu se náhle v bratrově pokoji. Je mi chladno. Vlezu za ním do jeho vyhřáté postele. Zamručel, pak se otočil a málem mě vytlačil z postele. Jeho nohy byly ledové, když se mě dotkl. Vše se náhle mění. Už si ani nemůžu vzpomenout, jak k tomu došlo. Vybavuji si, že spěchám po nedozírné poušti směrem ke krásnému jezeru, které bylo velmi daleko. Cesta vede přímo k jezeru. Všude kolem jezera jsou oblázky a bílý písek. Dojdu na břeh jezera a sednu si. Náhle se úplně zpotený probudím a celý se chvěji z velkého vzrušení. Zjistil jsem, že to bylo zvonění telefonu, které mě vzbudilo. Vyskočil jsem z postele a z druhé strany slyším bratrův hlas, jak mi oznamuje, že byl převezen z nemocnice domů a je v pořádku.*

5.3 Soubor

Obsahuje 100 mužů a 100 žen, studentů vysoké školy oboru sociologie na FF UK a FSV UK. Kvůli počtu probandů bude vzorek pocházet ze dvou fakult na univerzitě. Tyto počty odpovídají souboru Wilkinsona a Cargilla (1955), jejichž účastníci (celkem 50) byli taktéž studenty sociologie.

Účastníci budou rozřazeni do experimentální skupiny (50 probandů) a kontrolní skupiny (50 probandů) pro každé pohlaví zvlášť. Účastníci jsou do experimentální a kontrolní skupiny vybíráni náhodným výběrem.

5.4 Design

Probandi – studenti sociologie - budou v průběhu experimentu absolvovat standardní přednášku s příslušným vyučujícím. Do hodiny vejde experimentátor a nejprve uchazeče informuje, že experiment má něco společného s osobností. Poté bude kontrolním a experimentálním skupinám prezentovány kopie příslušného příběhu. Uchazeči budou instruováni, aby si přečetli příběh pouze jednou a pozorně. Nebude stanoven žádný časový limit. Poté, co si uchazeči přečtou příběh, experimentátor vybere kopie, opustí místnost, a vyučující pokračuje ve výuce, aniž by pokládal k experimentu dotazy, nebo se k němu jakýmkoli způsobem vyjadřoval. O 15 minut později se experimentátor vrátí a účastníci jsou

instruováni reprodukovat v písemné podobě to, co si přečetli. Účastníkům je doporučeno, aby se snažili příběh přenést do písemné podoby co nejvěrněji.

5.5 Analýza výsledků

K potřebám skórování bude každý příběh rozdělen do základních elementů (frází nebo krátkých vět), které jsou považovány za jednotky. Výsledné skóre u písemné reprodukce bude rovno počtu takto vybavených jednotek. Použitou statistickou metodou bude Studentův t-test k měření rozdílů středních hodnot pro každou ze skupin ke stanovení signifikance rozdílů.

Každou z 200 písemných reprodukcí budou skórovat 3 nezávislí posuzovatelé, aby se předešlo jednostrannému hodnocení při posuzování často minimálních zkreslení a distorzí přepisovaného textu. Posuzovatelé budou sledovat tyto proměnné v prepisech:

1. Zkreslení jednotlivých pojmů vytěsněného materiálu
2. Změněné detaily příběhu
3. Zavádění nových detailů do příběhu

Dle designu citovaného výzkumu Wilkinsona a Cargilla (1955) bude stanovena kritická mez rozdílů středních hodnot výsledných hodnot mezi posuzovateli na 0,3 bodů. Pod hranici 0,3 považují tuto metodu za reliabilní.

Skórování experimentálního textu:

Včera v noci se mi stala velmi podivná věc. - 1 bod

Zdál se mi sen, který mi nedával žádný smysl. – 1 bod

Pozdě v noci, než jsem šel spát, mi volali z nemocnice, že má matka měla nehodu. – 1 bod

Tato zpráva mě velice rozrušila a měl jsem problémy usnout. – 1 bod

Zdálo se mi, že jsem znovu malý kluk v našem rodinném domě. – 1 bod

Procházím z jedné místnosti do druhé. – 1 bod

Když otevřu další dveře, ocitnu se náhle v matčině pokoji. – 1 bod

Je mi chladno. – 1 bod

Vlezu do hezky vyhřáté postele za matkou. – 2 body

Usmívá se na mne, objímá mě a přitahuje blíže k jejímu horkému tělu. – 3 body

Její hebká pokožka mi dělá velmi dobře. – 2 body

Vše se náhle změnilo. – 1 bod

Už si ani nemůžu vzpomenout, jak k tomu došlo. – 1 bod

Další věcí, kterou si vybavuji je pocit, že šplhám dlouhé schodišti úplně na vrchol do krásného chrámu. – 3 body

Schodiště končí před kostelními dveřmi. – 1 bod

Všude okolo chrámu jsou keře a mohutné stromy. – 2 bod

Vylezu po schodech ke dveřím a otevřu je. – 2 body

Náhle se úplně zpocený probudím a celý se chvěji z velkého vzrušení. – 2 body

Zjistil jsem, že to bylo zvonění telefonu, které mě vzbudilo. – 1 bod

Vyskočil jsem z postele a z druhé strany slyším matčin hlas, jak mi oznamuje, že je v pořádku a byla z nemocnice převezena domů. – 2 body

Celkem 30 bodů

Skórování kontrolního textu:

Včera v noci se mi stala velmi podivná věc. – 1 bod

Zdál se mi sen, který mi nedával žádný smysl. – 1 bod

Pozdě v noci, než jsem šel spát, mi volali z nemocnice, že můj bratr měl nehodu. – 1 bod

Tato zpráva mě velice rozrušila a měl jsem problémy usnout. – 1 bod

Zdalo se mi, že jsem znovu malý kluk v našem rodinném domě. – 1 bod

Procházím z jedné místnosti do druhé. – 1 bod

Když otevřu další dveře, ocitnu se náhle v bratrově pokoji. – 1 bod

Je mi chladno. – 1 bod

Vlezu do jeho vyhráté postele za ním. – 2 body

Zamručel, pak se otočil a málem mě vytlačil z postele. – 3 body

Jeho nohy byly ledové, když se mě dotknul. – 2 body

Vše se náhle změnilo. – 1 bod

Už si ani nemůžu vzpomenout, jak k tomu došlo. – 1 bod

Další věc, kterou si vybavuji, je pocit, že jdu po nedozírné poušti směrem ke krásnému jezeru, které bylo velmi daleko. – 3 body

Cesta vede přímo k jezeru. – 1 bod

Všude kolem jezera jsou balvany, oblázky a bílý písek. – 3 body

Došel jsem na břeh jezera a sednul si. – 1 bod

Náhle se úplně zpocený probudím a celý se chvěji z velkého vzrušení. – 2 body

Zjistil jsem, že to bylo zvonění telefonu, které mě vzbudilo. – 1 bod

Vyskočil jsem z postele a z druhé strany slyším bratrův hlas, jak mi oznamuje, že je v pořádku a z nemocnice byl převezen domů. – 2 body

Celkem 30 bodů

Případné rozdíly mezi středními hodnotami naměřených skóre v experimentálních a kontrolních skupinách u mužských a ženských subjektů vyjadřují míru zkreslení, ke kterému došlo v rámci reprodukce přečteného textu.

Nulová hypotéza: mezi experimentální a kontrolní skupinou není žádný rozdíl, který bychom mohli interpretovat jako důsledek vytěsnění.

Alternativní hypotéza: mezi experimentální a kontrolní skupinou je rozdíl způsobený Oidipální tematikou experimentálního textu, který vyvolal vytěsnění.

5.6 Diskuse

Výsledky tohoto výzkumu budou srovnány s výsledky amerického výzkumu Wilkinsona a Cargilla (1955).

Za předpokladu, že bude přijata alternativní hypotéza, tedy že došlo k signifikantně vyššímu zkreslení reprodukce u těch účastníků, kteří četli experimentální příběh, než u těch, kteří četli kontrolní příběh, se nabízí otázka, zda zkreslení (zapomínání) opravdu vyvolala přítomnost symboliky

Oidipovského konfliktu, nebo bylo způsobeno jinými rozdíly, které nebyly v experimentálním plánu zamýšleny. Tomuto problému se snažím vyhnout tím, že mají oba příběhy stejnou délku, komplexnost, uzavřenost a větnou stavbu.

Další možnou problematickou částí je, že experimentu se zúčastní studenti sociologie, kteří mohou mít na rozdíl od původních účastníků amerického výzkumu širší povědomí o problematice vytěsnění a psychoanalýze – mohli by tedy odhalit skutečnou povahu experimentálního příběhu. Tomuto problému mohu zamezit například tím, že po výběru reprodukcí položím každému probandovi zvlášť kontrolní otázku, zda-li tuší, kam experiment směřuje a co je jeho cílem.

Při experimentu může hrát roli heterogenita skupin v paměťových schopnostech vštěpování a vybavování. Takové okolnosti bychom se měli vyhnout, pokud výběr osob do experimentálních a kontrolních skupin proběhne náhodně.

Pokud srovnáme oba texty, v prvním jde nejen o symboliku spojenou s Oidipovským konfliktem, ale také o incestní fantazie spojené s matkou. Někteří proto mohou namítat, že nejde o vytěsnění představ asociovaných s původním Oidipovským komplexem, ale o inhibici incestu, která má jiné kořeny. Oidipovský komplex je často zpochybňován ve své univerzální platnosti, přesto můžeme uvažovat, že je to právě internalizované odmítnutí rodiče opačného pohlaví spojené s tímto stádiem vývoje, které vyvolává vytěsnění. Kontrolní text nezůstává také úplně neutrální, když si poněkud pohrává s problematikou incestního sourozeneckého vztahu. Ten by ovšem neměl být předmětem silné reakce vytěsnění jako experimentální příběh.

Otázkou dále zůstává, jaké výsledky dosáhnou ženské subjekty a nakolik se jich dotýká příběh s mužským hrdinou. Jejich průběh Oidipova, resp. Elektřina komplexu má podle Poněšického (2003) kvalitativně jiný průběh a kvantitativně slaběji působící vytěsňující síly. Proto se dá očekávat, že výsledky u ženské experimentální a kontrolní skupiny nebudou signifikantní stejně tak jako ve výzkumu Wilkinsona a Cargilla (1955). Je to nejspíše proto, že žena se obtížně identifikuje s mužem a tím odpadá i možná asociace s jejich vytěsněným materiálem. V konečném důsledku může toto nedocenění generových rozdílů učinit z ženské experimentální a kontrolní skupiny jednu velkou kontrolní skupinu k jedné mužské experimentální.

Zde se nabízí možnost rozšířit výzkum a vytvořit varianty příběhů podle pohlaví a jejich specifických vývojových zákonitostí. Pokud by ženy v původním designu výzkumu měly nesignifikantní výsledky vzhledem ke zkreslení reprodukcí experimentálního textu, mohl by se vytvořit nový experimentální a neutrální příběh, tentokrát z ženského hlediska a s ženskou hrdinkou. Charakteristiky souboru by se přitom nelišily.

Další případné zkreslení výsledků může představovat prostředí. Studenti budou v rámci své běžné přednášky nuceni změnit činnost a přeorientovat pozornost na text, který s přednáškou nemá nic společného. Roli zde může hrát i únava, nechť se zapojit do výzkumu atd. Předmětem diskuse může být i délka intervalu mezi přečtením textu a jeho reprodukcí. 15 minut se může v případě přednášky složitě na koncentraci zdát jako příliš dlouhý interval, zatímco když je přednáška vedena formou opakování toho, co studenti znají, může být interval příliš krátký.

Co se týče etiky, probandi podepíší informovaný souhlas a po vyhodnocení proběhne debriefing.

5.7 Závěr

Tento experiment má za cíl experimentálně ověřit užitečnost psychoanalytického konceptu vytěsnění. Ten objasňuje mnohé problémy, na které naráží nejen teoretická, ale převážně praktická psychoanalýza, když se potýká s Já pacientů a jeho odpory vůči přivádění vytěsněného do vědomí.

Závěr

Záměrem práce bylo vyložit základní principy fungování vědomí v rámci psychického aparátu u Freuda a získat tak terminologickou a věcnou základnu pro umístění subjektu vědomí - Ego.

Řazení kapitol pak kromě lineární časové posloupnosti sledovalo další cíl, jež bych označil jako „cestu za autonomií Ego“. Freud, fascinován temnými kouty nevědomí, pohlížel na vědomí a Já poněkud přezíravě. Znamenalo pro něj pouhý produkt povrchové diferenciaci a objektivních katexí Id obrácených zpět do Ego (1999b).

Egopsychologové se svým pojetím vzdělili Freudově militaristické terminologii „boje mezi instancemi“⁹ a přiblížili funkci Ego blíže vnějším podmínkám existence a adaptaci, která má své vlastní vývojové zákonitosti s „bezkonfliktní zónou“. Egoobrané mechanismy byly v době Anny Freudové považovány za speciální třídu mechanismů, současní psychoanalytici zdůrazňují, že jde o další samostatné funkce Ego, které mají nejen obrannou, ale především adaptivní roli (Brenner, 1982).

Příklady primárních a sekundárních obranných mechanismů doufám dostatečně ilustrovaly komplexnost „kompromisních výtvorů“, kdy na jedné straně stojí pud, na druhé obrana a vzájemná interakce těchto faktorů s vnějším světem přináší celkový ráz charakteru nebo chování jedince. (McWilliams, 1994).

Carl Gustav Jung zašel ve své teorii na konec této cesty, když komplexu Ego přisuzuje roli mediátora ve vztahu ke komplexu osobního i kolektivního nevědomí. Jako agens sui generis už nevstupuje aktivně do vztahu k vnějšimu světu, jak o tomto procesu důkladně referují egopsychologové, ale do vztahu k vnitřním konstitučním faktorům kolektivní *psyché*, kolektivnímu nevědomí a jeho archetypům.

---

⁹ Podobné metafory při líčení vztahů mezi strukturami používá i jeho dcera, Anna Freudová (2006).

Seznam použité literatury

Anzieu, D. (1989). *The Skin Ego*. New Haven and London: Yale University Press.

Baars, B. J. (1997). In the theatre of consciousness: global workspace theory, a rigorous scientific theory of consciousness. *Journal of Consciousness Studies*, 4. Dostupné z: http://www.theassc.org/documents/in_the_theater_of_consciousness_global_workspace_theory_a_rigorous_scientific_theory_of_co

Bergmann, M. (1991). *The anatomy of loving: the story of man's quest to know what love is*. New York: Fawcett Columbine.

Brenner, C. (1982). *The Mind in Conflict*. New York: International Universities Press.

Bruner, J., & Postman, L. (1947). Emotional selectivity in perception and reaction. *Journal of Personality*, 16. doi: 10.1111/j.1467-6494.1947.tb01076.x

Edwards, D., & Jacobs, M. (2003). *Conscious and unconscious*. Maidenhead, England: Open University Press.

Erikson, E. (2002). *Dětství a společnost*. Praha: Argo.

Fonagy, P. (2005). *Psychoanalytické teorie: perspektivy z pohledu vývojové psychopatologie*. Praha: Portál.

Freudová, A. (2006). *Já a obranné mechanismy*. Praha: Portál.

Freud, S. (1923). *Strukturální model* [diagram]. Dostupné z: <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Structural-Model1.png#mediaviewer/File:Structural-Model1.png>

Freud, S. (1950). A project for a scientific psychology, in *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Volume 1. London: Virago.

- Freud, S. (1954). *The origins of psycho-analysis: letters to Wilhelm Fliess, drafts and notes: 1877-1902*. London: Imago.
- Freud, S. (1955). Studies on hysteria, in *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Volume 2. London: Virago.
- Freud, S. (1975a). As outline of psychoanalysis, in *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Volume 23. London: Virago.
- Freud, S. (1975b). Some elementary lessons in psycho-analysis, in *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Volume 23. London: Virago.
- Freud, S. (1996). *Psychopatologie všedního života: o zapomínání, přerěknutí, přehmátnutí, pověře a omylu*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.
- Freud, S. (1997). *Přednášky k úvodu do psychoanalýzy*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství J. Kocourek.
- Freud, S. (1998a). *Výklad snů: O snu*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství J. Kocourek.
- Freud, S. (1998b). Konečná a nekonečná analýza, in *Spisy z let 1932-1939*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství J. Kocourek.
- Freud, S. (1999a). Mimo princip slasti, in *Mimo princip slasti a jiné práce z let 1920 - 1924*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství J. Kocourek.
- Freud, S. (1999b). Já a Ono, in *Mimo princip slasti a jiné práce z let 1920 - 1924*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství J. Kocourek.
- Freud, S. (2002a). Vytěsnění, in *Spisy z let 1913 - 1917*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství J. Kocourek.
- Freud, S. (2002b). Nevědomí, in *Spisy z let 1913 - 1917*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství J. Kocourek.

- Gilbert, G. M. (1938). The new status of experimental studies on the relationship of feeling to memory. *Psychological Bulletin*, 35 (1). doi: 10.1037/h0061128
- Hadley, J. L. (1983). The representational system: a bridging koncept for psychoanalysis and neurofysiology. *International Review of Psychoanalysis*, 10.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2010). *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Hartmann, H. (1953). Contribution to the metapsychology of schizophrenia. *The Psychoanalytic Study of Child*, 8.
- Hartmann, H. (1958). *Ego Psychology and the Problem of Adaptation*. New York: International Universities Press.
- Hartmann, H. (1964). *Essays on Ego Psychology: Selected Problems in Psychoanalytic Theory*. London: Hogarth Press.
- Hartmann, H., Kris, H., & Loewenstein, R. (1949). Notes on the Theory of Agression. *Psychoanalytic Study of the Child*, 3-4.
- Jung, C. (1971). *Psychological types*. Princeton, N.J: Princeton University Press.
- Jung, C. G. (1997a). Teoretické úvahy o podstatě duševna, in *Výbor z díla II*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Jung, C. G. (1997b). Transcendentní funkce, in *Výbor z díla II*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Jung, C. G. (2000). Vztahy mezi Já a nevědomím, in *Výbor z díla III*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Kris, E. (1952). *Psychoanalytic Explorations in Art*. New York: International University Press.
- Lacan, J. (2002). *Écrits: the first complete edition in English*. Paris: Éditions du Seuil.

- Laplanche, J., & Pontalis, J. (1996). *Psychoanalytický slovník*. Bratislava: Veda.
- Mandler, G. (1997). *Human Nature Explored*. New York: Oxford University Press.
- McWilliams, N. (1994). *Psychoanalytic Diagnosis: Understanding Personality Structure in the Clinical Process*. New York: Guilford Press.
- Mentzos, S. (2012). *Přehled psychodynamiky: funkce psychických poruch*. Praha: Portál.
- Mijolla, A. (2005). *International dictionary of psychoanalysis: Dictionnaire international de la psychanalyse*. Detroit: Macmillan Reference USA.
- Mitchell, S., & Blancková, M. (1999). *Freud a po Freudovi. Dějiny moderního psychoanalytického myšlení*. Praha: Triton.
- Opatow, B. (1997). The Real Unconscious: Psychoanalysis as theory of consciousness. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 45. doi: 10.1177/00030651970450030601
- Pawlik, K., & Cattell, R. B. (1964). Thirs-order factors in objektive personality tests. *British Journal of Psychology*, 55. doi: 10.1111/j.2044-8295.1964.tb00893.x
- Poněšický, J. (2003). *Fenomén ženství a mužství: psychologie pro ženy a muže, rozdíly a vztahy*. Praha: Triton.
- Rapaport, D. (1958). The teory of ego autonomy: a generalization. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 22.
- Reich, W. (1990). *Character analysis*. New York: Farrar, Straus, and Giroux.
- Rycroft, C. (1993). *Kritický slovník psychoanalýzy*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.
- Sandler, J., & Sandler, A. M. (1992). Psychoanalytic technique and theory of psychic chase. *Bulletin of the Anna Freud Centre*, 15.

Smith, D. L. (1999). S. Freud and the Crick – Koch Hypothesis: A Footnote to the History of Consciousness Studies. *International Journal of Psychoanalysis*, 80.
doi: 10.1516/0020757991598891

Solms, M. (1997). What is consciousness? *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 45.

Solms, M., & Nersessiam, E. (1999). Theory of Affect: Questions for Neuroscience. *Neuro-Psychoanalysis, An Interdisciplinary Journal for Psychoanalysis and the Neurosciences*, 1.
doi: 10.1080/15294145.1999.10773240

Wilkinson, F., & Cargill, D. (1955). Repression elicited by story material based on the Oedipus complex. *Journal Of Social Psychology*, 42(2). doi:
10.1080/00224545.1955.9921884.